

Rumeli

RUMELİ İSLÂM ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

مجلة روم ايلي للبحوث الإسلامية | Rumeli Journal of Islamic Studies

ISSN : 2564 - 7903 • Yıl / Year : 2025 • Sonbahar / Fall • Sayı / Issue : 16

TRAKYA
ÜNİVERSİTELER BİRLİĞİ
İLAHİYAT FAKÜLTELERİ

RUMELİ

İslâm Araştırmaları Dergisi

مجلة روم ايلي للبحوث الإسلامية / Journal of Islamic Studies

Yıl / Year: 2025 – Sonbahar / Fall – Sayı / Issue: 16

ISSN: 2564-7903

eISSN: 3023-8498

Dergimizin Tarandığı Veritabanı ve İndeksler:

RUMELİ İslâm Araştırmaları Dergisi | Journal of Islamic Studies

مجلة روم ايلي للبحوث الإسلامية

ISSN: 2564-7903

eISSN: 3023-8498

Kapsam | Scope: Dinî Araştırmalar, İslam Araştırmaları, Balkan Araştırmaları / Religious Studies, Islamic Studies, Balkan Studies

Periyot | Period: Yılda 2 Sayı (30 Nisan & 31 Ekim) / Biannual (30 April & 31 October)

Yayın Dili | Language Publication: Türkçe & İngilizce & Arapça & Arnavutça & Boşnakça / Turkish & English & Arabic & Albanian & Bosnian

Rumeli İslâm Araştırmaları Dergisi Uluslararası bilimsel hakemli bir dergidir.
Rumeli Journal of Islamic Studies is a international peer-reviewed academic journal.

Yayıncı / Publisher

Trakya Üniversitesi Matbaası
Edirne Teknik Bilimler MYO Sarayıçı Yerleşkesi Edirne, TÜRKİYE

Amblem ve Kapak Tasarımı | Emblem and Cover Design

Dr. Öğretim Üyesi Ömer Kasım Kahya

Grafik Tasarım ve Mizanpaj | Graphic Design and Layout

Dr. Öğretim Üyesi İlir Rruga

Rumeli İslâm Araştırmaları Dergisi, Creative Commons Atıf 4.0 International License (CC BY NC) ile lisanslanmıştır. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Rumeli Journal of Islamic Studies is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY NC). Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Rumeli İslâm Araştırmaları Dergisi'nde yayımlanan yazıların tüm içerik sorumluluğu yazarlarına aittir.

All the responsibility for the content of the papers published in Rumeli Journal of Islamic Studies belongs to the authors.

İletişim | Communication

Trakya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Balkan Yerleşkesi 22030 Edirne- TÜRKİYE

Tel: 0 284 235 68 99 Fax: 0 284 235 08 87

rumelislam@trakya.edu.tr

<https://dergipark.org.tr/rumeli>

<https://rumeli.trakya.edu.tr/>

RUMELİ
İslâm Araştırmaları Dergisi
Journal of Islamic Studies
مجلة روم ايلي للبحوث الإسلامية

ISSN: 2564-7903

eISSN: 3023-8498

SAHİBİ | OWNER

Trakya Üniversiteler Birliği İlahiyat Fakülteleri Adına

Prof. Dr. Necdet Ünal

Trakya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

EDİTÖR | EDITOR IN CHIEF

Dr. Mustafa Barış

mustafabaris@trakya.edu.tr / Trakya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

YARDIMCI EDİTÖRLER | CO-EDITORS

Dr. Öğretim Üyesi Halil İbrahim Kaygısız

hibrahimkaygisiz@trakya.edu.tr / Trakya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Doç. Dr. Zehra Gözütok Tamdoğan

ztamdogan@nku.edu.tr / Namık Kemal Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Doç. Dr. Sıddık Ağcöban

s.agcöban@klu.edu.tr / Kırklareli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ | RESPONSIBLE MANAGER

Prof. Dr. Nurullah Koltas

nurullahkoltas@trakya.edu.tr / Trakya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

REDAKSİYON / REDACTION

Dr. Öğretim Üyesi Uęur Boran

ugurboran@trakya.edu.tr / Trakya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Basım Tarihi / Printing Date

Ekim / October – 2025

Araştırma Makaleleri / Articles

CÜVEYNÎ'DE NÜBÜVVET TARTIŞMALARI

Geliş Tarihi : 6 Şubat 2025
Kabul Tarihi : 29 Mayıs 2025

Mikail İPEK*

Özet

İslam kelâmında nübüvvetin imkân ve gerekliliği konusu, nübüvveti karşı yapılan itirazlar üzerinden şekillenmiştir. İmamü'l-Harameyn el-Cüveynî, özellikle Berâhime akımının nübüvveti yönelik itirazlarını ele alarak bu görüşlere karşı cevaplar sunmuştur. Berâhime, aklın doğruluğu bilme noktasında yeterli olduğunu, ibadetlerin anlamsız olduğunu ve mucizelerin nübüvveti delil teşkil etmediğini savunmuştur. Cüveynî, mucizenin Allah'ın fiili olduğunu kabul etmekle birlikte, bunun nübüvveti işaret eden en güçlü delil olduğunu vurgulamıştır. O, mucizenin olağanüstü olaylardan farklı olarak, peygamberin doğruluğunu tasdik eden bir işaret olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca, Cüveynî, Deizm gibi benzer görüşlere sahip düşüncelere de atıfta bulunarak, Allah'ın dünyayı yaratıp müdahale etmediği görüşünü reddetmiştir. Cüveynî, Mu'tezile akımının nübüvvet anlayışını eleştirirken, onların kullandığı kıyas yöntemine karşı çıkmış ve daha farklı bir kelâmî argüman geliştirmiştir. Çalışma, Cüveynî'nin nübüvvetin imkân ve gerekliliğine dair görüşlerini, Berâhime akımının itirazlarına verdiği cevaplarla birlikte ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, Cüveynî, Nübüvvet, Berâhime, Mucize.

DISCUSSIONS ON PROPHETHOOD IN AL-JUWAYNÎ

Abstract

In Islamic theology, the issue of the possibility and necessity of prophethood has been shaped largely by objections raised against it. Imam al-Haramayn al-Juwayni, particularly in his works, addressed the objections of the Brahima movement towards prophethood and offered responses to these views. The Brahima argue that human reason is sufficient to know the truth, that religious rituals are meaningless, and that miracles do not serve as evidence for prophethood. Juwayni accepts that miracles are acts of God, but he emphasizes that they are the strongest evidence pointing to the truth of prophethood. He argues that miracles are distinct from other extraordinary events in that they serve as signs confirming the prophet's truth. Additionally, Juwayni critiques views similar to Deism, which claims that God created the world but does not intervene in it. He rejects this perspective, insisting on God's ongoing involvement. In his criticism of the Mu'tazila's understanding of prophethood, Juwayni rejects their use of analogy and develops a more different theological argument. This study presents Juwayni's views on the possibility and necessity of prophethood, alongside his responses to the objections raised by the Brahima movement.

Keywords: Kalâm, al-Juwaynî, Prophethood, Berâhime, Miracle

Giriş

İslâm kelâmında Allah'ın âleme müdahale etmesi iki bağlamda ele alınmaktadır. Bunlardan birincisi Allah'ın âlemi yokluktan “yaratması” ikincisi ise yarattıktan sonra âlemin merkezine konumlanmış olan insan başta olmak üzere varlıklar âlemine “vahiy” göndermesidir. Ancak hemen her dönemde, Allah'ın birinci müdahalesini (ilk yaratma) kabul etmekle birlikte, bundan sonraki süreçte herhangi bir müdahalenin olmadığını savunan akım

* Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniveristesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, **ORCID ID:** 0000-0001-7594-0230, DOI: 10.53336/rumeli.1634463.

İntihal: Bu makale “iThenticate” intihal tarama programında taranmış ve intihal içermediği tespit edilmiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

Atıf / Citation: İpek, Mikail, “Cüveynî’de Nübüvvet Tartışmaları”. *Rumeli İslam Araştırmaları Dergisi* 16 (2025), 76-102.

Copyright © CC BY-NC 4.0

ve şahıslar olmuştur. Deizm düşüncesi, iki temel kabul üzerine bina edilmiştir. Birincisi akla verilen sınırsız yetki ve bilime duyulan sonsuz güven, ikincisi ise Allah'ın âleme müdahalesini kabul etmemesidir. Buna göre Allah âlemi o kadar mükemmel yaratmıştır ki ikinci bir müdahaleye gerek yoktur. Şayet ikinci bir müdahale gerekiyorsa bu, yaratmanın kusurlu ve noksan olduğunu göstermektedir ki Allah bundan münezzehtir.¹ Bu durumda Allah'ın din, peygamber ve vahiy göndermesi gereksiz ve muhâldir. Böylece insana Allah'tan gelecek bir haber, emir ve yasağın önü de kesilmiş olmaktadır. Ancak insana rehberlik edecek bir mefhuma ihtiyaç duyulacaktır. Deizm'e göre bu akıldır. Dolayısıyla insan aklıyla her şeyi bilebilir. Vahiy ihtiyaç söz konusu değildir.²

Nübüvvet müessesesini reddeden “Deizm” düşüncesi her ne kadar 17. yüzyılda ortaya çıksa da aslında bu ortaya çıkış, isim itibariyledir. Çünkü Allah'ın âleme müdahale etmesinin reddi Aristo ile başlamaktadır. Allah'ın âleme müdahalesi olarak telakki edilen vahiy konusunu burada zikretmek gerekmektedir. Çünkü Allah'ın âleme müdahale etmediğini iddia eden düşünce, aynı zamanda vahiy de inkâr etmiş olmaktadır. Dolayısıyla meselenin nübüvvete bakan yönü vardır. Ancak “Deizm” düşüncesinden önce de nübüvveti reddeden akım ve şahıslar bulunmaktadır.³ Bunların başında hiç şüphesiz, Hint kökenli olduğu kabul edilen⁴ Berâhime ve Sümeniyye gelmektedir.⁵ İslâm kaynaklarında nübüvvete itiraz edenler olarak bilinen bu akımlar dışında Ebû Bekir er-Râzî (ö. 313/925),⁶ Ebû İsmâ el-Verrâk (ö. 247/861)⁷ ve İbnü'r-Râvendî (ö. 301/913-14 [?])⁸ gibi şahısların ismi zikredilmektedir. Ancak

¹ Mikail İpek, *Mu'tezile'nin Nübüvvet Savunması* (Erzincan: Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, 2020), 104-110.

² M. Emre Dorman, *Deizm ve Eleştirisi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009), 1-25; Hüsameddin Erdem, “Deizm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/109-111; Halil İbrahim Erdoğan, “Deizm ve Tabii Din Bağlamında Bir Analiz”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 11/57 (2018), 789-804.

³ İpek, *Mu'tezile'nin Nübüvvet Savunması*, 73-88.

⁴ Norman Calder, “Berâhime: Literal Yapı ve Tarihsel Gerçeklik”, çev. Süleyman Akkuş, *Marife Dergisi* 1 (2003), 181-194; Orhan Şener Koloğlu, “Kelâm ve Mezhepler Tarihi Literatüründe Berâhime”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/1 (2004), 159-193.

⁵ Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğnî ebvâbi't-tevhîd ve'l-adl*, thk. Mahmud Muhammed Kâsım (Kahire: yy., 1965), 15/109-145; Ebû Hâmid Gazzâlî, *İtikad'da Orta Yol (el-İktidâd fî'l-i'tikâd)*, çev. Kemal Işık (Ankara: AÜİFD, 1971), 143-188; Muhammed b. Tayyib Bâkillânî, *Kitâbu Temhîdî'l-evâil ve't-telhîsî'd-delâil* (Beyrut: Mektebetü's-Sekâfiyye, 1957), 104; Ebu'l-Yusr Pezdevî, *Usûlü'd-Dîn (Ehl-i Sünnet Akâidi)*, çev. Şerafettin Gölçük (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2013), 159.

⁶ Ebû Hâtim Ahmed b. Hamdân b. Ahmed Râzî, *A'lâmü'n-nübüvve* (Lübnan: Dârü's-Sâkî, 2003), 2-16; Mahmud Kaya, “Ebû Bekir er-Râzî ile Ebû Hâtim er-Râzî Arasında Geçen Tartışma”, *İslâm Tetkikleri Dergisi* 9 (1995), 51-76; Mahmut Kaya, “Ebû Bekir Râzî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/479-485.

⁷ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, nşr. Bekir Topaloğlu ve Muhammed Aruçi (Ankara: TDV Yayınları, 2018), 273-280; Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğnî* thk. Emîn el-Hülî (Kahire, yy., ts.), 16/411.

⁸ Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğnî*, 16/387-393; Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğnî*, 15/109-164; Kâdî Abdülcebbar, *Tesbîtü delâilü'n-nübüvve* thk. Abdülkerim Osman (Beyrut: Dârü'l-Arabiyye, ts.), 128; Abdülemir A'sem,

şunu da ifade etmek gerekir ki bahsi geçen şahısların nübüvvete karşı tutumları konusunda çeşitli tartışmalar söz konusudur. Bahsi geçen şahıslar, genellikle nübüvvet kurumunu bir bütün olarak tenkit etmiş, bu itibarla Hz. Peygamber'in peygamberliğine de birtakım eleştiriler yöneltmiştir. Onlar ayrıca Kur'an'da bulunan bazı ayetlerin çelişki içinde olduğunu, bazılarında sözün gereğinden fazla uzatıldığını ve ayrıca bahsedildiği gibi Kur'an'ın fesahat ve belâgat açısından bir üstünlüğünün olmadığını iddia etmiştir.⁹

Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile kelâmcıları bahsi geçen akım ve şahsiyetlerin nübüvveti reddeden düşüncelerine yönelik birçok reddiye kaleme almıştır.¹⁰ Böylece nübüvvet konusunda bir "müdafa" literatürü oluşmuş, günümüzde de bu minvalde çalışmalar kaleme alınmıştır. Metin Özdemir'in "Mu'tezile'nin Nübüvvet Müdafaası" adlı makalesi, aynı yazarın *Mu'tezile'nin Kur'an Müdafaası* isimli kitabı, Ekrem Uysal'ın "Bâkillânî'nin Nübüvveti İspat Noktasında Berâhime'nin Eleştirilerine Verdiği Cevaplar" isimli çalışması ve İbrahim Aslan'ın "İmâm Maturidî'nin Deist Eleştirilere Karşı Nübüvvet Savunusu" adlı makalesi bunlara örnek verilebilir. Bu konuda birçok kitap¹¹ ve tez¹² de kaleme alınmıştır. Yapılan çalışmaların bilhassa günümüz açısından öneme sahip olduğunu düşünmekteyiz. Nitekim gençler arasında Deizm, Agnostisizm vb. inkârcı akımların yaygınlaştığı belirtilmekte, söz konusu mesele bilimsel alandaki çalışmalara konu olmaktadır.¹³ Bu bağlamda gerek Ehl-i Sünnet gerekse Mu'tezile'nin nübüvveti inkâr eden deistik düşüncelere verdiği cevaplar önem arz etmektedir. Biz de bu amaca hizmet edebileceği ümidiyle mütekaddimîn dönemi son Eş'arî kelâmcısı İmamü'l-Harameyn el-Cüveynî'nin (ö. 478/1085) nübüvvet savunmasını çalışmaya karar verdik. Bilindiği gibi Cüveynî, Eş'arî gelenek içinde mütekaddimîn döneminden müteahhirîn dönemine geçişte önemli bir yere sahiptir.¹⁴ Gazzâlî'yle (ö. 505/1111) başladığı kabul edilen Müteahhirîn geleneği, ilk sinyallarını

Târîhu İbni'r-Râvendî el-mülhîd (Beyrut: Dâru'l-Mâfâki'l-Cedîde, 1978), 15-16; İlhan Kutluer, "İbnü'r-Râvendî" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/179-184.

⁹ Koloğlu, "Berâhime", 159-193.

¹⁰ Örnek olarak bkz. Mâtürîdî, *Tevhîd*, 263-310; Bâkillânî, *Temhîd*, 104-121; İmamü'l-Harameyn Cüveynî, *Kitâbü'l-irşâd* (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1950), 302-321; Kâdî Abdülcebbâr, *el-Muğnî*, 15/109-145.

¹¹ Salih Sabri Yavuz, *İslâm Düşüncesinde Nübüvvet* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2012); Fethi Kerim Kazanç, *el-Cüveynî'de Klasik Kelâm Tartışmaları: el-Akîdetü'n-Nizâmiyye Örneği* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2014); Recai Çetres, *Kelâm Usûl-i Fıkıh İlişkisi (İmamü'l-Harameyn el-Cüveynî Ekseninde)* (İstanbul: Nizamiye Akademisi Yayınları, 2022).

¹² Örnek olarak bkz. Dursun Demirel, *İmamü'l-Harameyn el-Cüveynî'ye göre nübüvvet ve risalet meselesi ve bu konuda yapılan itiraların değerlendirilmesi* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1995).

¹³ Örnek olarak bkz. Sibel Kandemir, *Lise Öğrencilerinde Ateizm ve Deizm Eğilimi Üzerine Bir Araştırma (Konya Örneği)* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022); Gülten Koç, "Lise Öğrencilerinin Deizm Algısına Dair Sosyolojik Bir Araştırma İstanbul / Başakşehir Örneği", *Edebiyat Dilbilim Eğitim ve Bilimsel Araştırmalar Dergisi* 1/1 (2022), 77-96.

¹⁴ Murteza Bedir, "Mütekaddimîn ve Müteahhirîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/186-188.

Cüveynî'yle birlikte vermiştir. Bu anlamda Cüveynî'nin nübüvvete ilişkin görüşleri, bilhassa Berâhime'ye ve bazı noktalarda Mu'tezile'ye yönelttiği tenkitler, Eş'arî geleneğinin geçirdiği değişim sürecini¹⁵ de yansıtmaktadır. Örneğin, Mu'tezile'yi kıyas konusunda eleştiren Cüveynî, kendi düşüncesini desteklemek adına zaman zaman kıyasa başvurmuş veya kıyasa kapı aralayacak tutumlar sergilemiştir. Çalışmada temel olarak, Cüveynî'nin *Kitâbü'l-irşâd ilâ kavâ'î'l-edilleti fî uşûli'l-i'tikâd, Lüma'u'l-edille fî kavâ'idi ehli's-sünne ve Akîdetü'n-nizâmiye* isimli eserlerinden faydalandık. Bunun yanı sıra diğer ekollerin konuya ilişkin görüşlerine, yeri geldikçe başvurduk.

1.Cüveynî'ye göre Nübüvvetin İmkân ve Gerekliliği

Cüveynî, nübüvvetin imkân ve gerekliliği bahsini çoğunlukla nübüvveti reddeden akım ve şahsiyetlerin itirazlarından hareketle değerlendirmiştir. Bilindiği gibi Allah ile âlem arasında yaratma dışında bir ilişkinin olmadığı iddia edenler nübüvveti kabul etmemektedir. Onlar nübüvvetin imkân ve gereklilik açısından muhal olduğunu ileri sürerek aklın, doğruyu bilmede tek başına yeterli olabileceğini iddia etmiştir. Nübüvveti reddedenler ayrıca Allah'ın emrettiği ve yasakladığı eylemlerin abes olduğunu savunmuştur. Cüveynî ise onların bu iddialarına akıl ilkeleri çerçevesinde cevaplar vermiştir. O, kaleme aldığı eserlerde, nübüvvetle ilgili bahisler için bazı başlıklar açmış ve nübüvvetin imkân ve gerekliliğini farklı açılardan ele almıştır. O, nübüvveti reddeden akım ve şahsiyetlerden bahsetmiş, bilhassa Berâhime isimli ekolü nübüvveti inkâr eden bir akım olarak telakki etmiştir. Onlar öncelikle aklın, bilgi edinme konusunda insan için yeterli olduğu iddiası üzerinden nübüvvete itiraz ederek, bu anlamda vahyin getirdiği emir ve yasakları hikmetsiz olarak kabul etmiştir. Berâhime ayrıca mucize mefhumu üzerinden nübüvvet kurumuna çeşitli noktalardan itirazlar getirmiş, sıradan olaylarla mucize arasındaki olayların ayırt edilmesinin muhal olduğunu ifade etmiştir. Mucizenin diğer veçhelerini gündeme getirerek nübüvvete saldıran Berâhime'ye, Cüveynî aklî deliller sunmak suretiyle cevaplar vermiştir. Cüveynî ayrıca Mu'tezile'nin nübüvveti müdafaa ederken kullandığı kıyas metodunu eleştirerek konuya devam etmiştir.

1.1.Aklın Yeterliliği

Cüveynî'nin bildirdiğine göre Berâhime'nin nübüvvete yönelttiği en önemli eleştiri aklın yeterliliğiyle ilgilidir. Yani onlara göre insanın sahip olduğu duyu organları ve akıl melekesi, bilgiye muhatap olabilecek her şeyin yegâne anahtarıdır. Berâhime, insanda bulunan bu aklın yeterli oluşundan hareketle nübüvveti reddetmiştir. Onlara göre peygamberin Allah'tan getirdiğini iddia ettiği vahiy ya akılla örtüşüyordur ya da çelişiyordur.

¹⁵ Eş'arî Kelâmının geçirdiği değişim süreci için bkz. M. Mustafa Sancar, *İlâhî Sıfatlar Ekseninde Eş'arî Kelâmı'nın Değişim Süreci* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021).

Şayet haberler akılla örtüşüyorsa, peygamberin kendisine de getirdiği habere de ihtiyaç yoktur. Nitekim akıl bunu zaten bilmektedir. Dolayısıyla nübüvvet abes ve amacı olmayan saçma bir iş konumuna düşmektedir. Şayet peygamberin getirdiği haber akılla çelişiyorsa, bu durumda haber tamamen bâtil sayılır. Çünkü aklın gösterdiği yol daima doğrudur.¹⁶ Berâhime'nin bu itirazına diğer kelâm kaynaklarında da rastlamak mümkündür.¹⁷ Berâhime burada aklın, güzel ve çirkini bilme konusundaki yeterliliğine vurgu yapmaktadır. Cüveynî, güzeli ve çirkini bilme konusunda aklın rolünü kabul ettiğinden Berâhime'yle bu konuda tartışmamaktadır. Eş'arîler'e göre hüsün ve kubhun akılla bilinmesi mümkündür ancak mükellefiyet için şeriata gelmesi şarttır.¹⁸

Cüveynî'ye göre peygamberin getirdiği vahyin akılla desteklenmesi muhal değildir. Bu durum, bir medlûle, birden çok istidlâlin getirilmesine benzemektedir. Bir medlûl, tek bir delille temellendirilse bile, diğer delillere başvurmak mantıksız değildir. Öte yandan şayet Allah'ın ezeli ilminde, peygamberin insanlar için bir lütuf olacağı bilgisi varsa ve bu tahakkuk ediyorsa, bu durum akli hükümler konusunda da bir lütuf sayılabilir. Yani akıl da peygamberin gönderilmesini gerekli görür. Bu varsayım mümkünler dünyasında muhal olmadığına göre Berâhime'nin ileri sürdüğü "peygamber göndermek abestir." iddiası boştur.¹⁹

Cüveynî'ye göre peygamberin getirdiği haberin, akla uymadığı takdirde bâtil olması iddiası yersizdir. O, bir örnek üzerinden konuya açıklık getirmektedir. Bir kimse hastalık sebebiyle doktora gittiğinde, doktora kendisine hangi ilacın şifa olacağını soracaktır. Hasta aslında kendisine neyin şifa olacağını bildiği halde, şifanın nereden geleceğini bilemez. Onu bilecek olan ise doktordur. Cüveynî'ye göre kendisine peygamber gönderilen kimseler de bu hasta gibidir. İnsanın, peygamber gönderilmeden önce, peygamberin getireceği şeylerden hangisinin kendisine iyi geleceğini bilmesi imkânsızdır.²⁰ Dolayısıyla peygamber, ancak gönderildikten sonra hakikati kesin bir dille ifade eder ve amaca ulaşmak için takip edilecek yolları tek tek açıklar. Cüveynî ayrıca akıl sahibi kimseler için peygamberin gerekli olmadığı

¹⁶ Cüveynî, *İrşâd*, 303.

¹⁷ Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğnî*, 15/109-110; Bâkillânî, *Temhîd*, 121; Abdülkerîm b. Ahmed Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihâl* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbü'l-İlmiyye, 1992), 3/706-707; Ebu'l-Berekât Nesefî, *el-İ'timâd, fi'l-i'tikâd* (Kahire: Mektebetü'l-Ezheriyye, 2011), 241-242; Ebu'l-Yusr Pezdevî, *Usûlü'd-dîn*, thk. Hanz Peter Linss (Kahire: Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 2005), 101-104; Nüreddîn Sâbûnî, *el-Bidâye fi usûli'd-diyâne (Mâtüridiyye Akâidi)*, çev. Bekir Topaloğlu (İstanbul: İFAV Yayınları, 2014), 99; Abdurrahman Bedevî, *Min Târîhi'l-ilhâd* (Beyrut: Dirâsetü'l-İslâmiyye, 1980), 88.

¹⁸ Ebu'l-Hasan Eş'arî, *el-İbâne*, çev. Ramazan Biçer (İstanbul: Gelenek Yayınları, 2010), 141; Cüveynî, *İrşâd*, 258; Fahreddin Râzî, *el-Muhassal*, çev. Eşref Altaş (İstanbul: Klasik Yayınları, 2020), 180; Sa'düddin Taftazânî, *Şerhu'l-Akâid*, çev. Talha Hakan Alp (İstanbul: İFAV Yayınları, 2017), 83-90.

¹⁹ Cüveynî, *İrşâd*, 303; Ayrıca bkz. İmâmü'l-Harameyn Cüveynî, *Akâidetü'n-nizâmiyye* (Kahire: Mektebetü'l-ezheriyye li't-türâs, 1992), 61-63; İmâmü'l-Harameyn Cüveynî, *Luma'u'l-edille*, çev. Murat Serdar (Kayseri: Kimlik Yayınları, 2017), 78-80.

²⁰ Cüveynî, *İrşâd*, 303.

iddiasını da reddetmektedir. Ona göre peygamber sadece dinî konularda insanlara nasihat eden şahıslar değil, dünya işlerinde de insanlara yol gösteren kimselerdir. Dolayısıyla gıdalar ve ilaçların faydalarının açıklanması, ilaçların ve gıdaların, can yakıcı acı şeylerden ve zararlı bitkilerden farkının anlaşılabilmesi için peygamber gereklidir. Şayet Berâhime “bunu tecrübeyle öğrenebiliriz” derse, onlara şöyle söylenir: İstikrara yönelik tecrübeler olmadığında, acılar çekilir ve belalar defedilemez. En başta bu konuda bir uyarıcının olması, acıların çekilmesine gerek bırakmayacaktır.²¹ Cüveynî aklın güzel ve çirkinini bilme konusundaki hakkını teslim etmektedir. Ona göre peygamber vasıtasıyla Allah’tan gelen bir haberin akılla desteklenmesi mümkündür. Fakat bu durum vahyin gereksiz olduğunu ortaya koymaz. Nitekim akıl vahyi destekleyen unsurlardan biridir. Öte yandan akla uymayan bir haberin bâtil kabul edilmesi de Cüveynî’nin tenkide tâbi tuttuğu hususlardandır. Vahyin insan için ne tür bir maslahat sağlayacağı, ancak bir habercinin söz konusu vahyi insanlara tebliğ etmesinden sonra anlaşılacaktır. Akıl sahibi kimselere vahyin gerekmediğine ilişkin iddiada ise Cüveynî bir anlamda aklın belli noktalarda sınırlı kaldığını, güzel ve çirkinini bilme konusunda bir rolü olsa da bu konuda mutlak otorite olmadığını savunmaktadır.

1.2. Emir ve Yasaklar

İlahî metinler vasıtasıyla aktarılan emir ve yasakların akılla örtüşmesi gerektiği meselesi doğrudan nübüvvetin sıhhatiyle ilgili tartışmaların odağında olmuştur. Bilhassa nübüvvete itiraz edenlerin en önemli argümanlarından biri budur. Yani bunlara göre hiçbir bilgi veya haberin akılla çelişmemesi gerekmektedir. Allah-âlem (insan) ilişkisinin önemli araçlarından biri olan vahiy de bu kurala dahildir. Vahyi insanlara tebliğ etme görevi peygamberlere ait olduğundan, burada nübüvvet makamının sıhhati emir ve yasakların akla uygun olup olmaması açısından tenkide tabi tutulmuştur. Cüveynî, bu meseleye değinmiş; konuyla ilgili olarak muarızların ileri sürdükleri eleştirileri aktardıktan sonra, bu eleştirilere yönelik bir cevap geliştirmeye çalışmıştır.

Bu itiraza göre, akıl hüsün ve kubhu bildiği halde, dinlerin getirdiği bazı haberler, aklın kötü gördüğü bir şeyin emredildiğini, iyi gördüğü bir şeyin de yasaklandığını ifade etmektedir. Bu da mütenâkız (çelişkili) bir durumdur. Örneğin hayvanların, kurban ibadeti altında boğazlanması dinlerin emrettiği bir husustur ancak akıl söz konusu fiilin çirkin olduğuna hükmetmektedir. Cüveynî bu iddiaya şöyle mukabelede bulunmaktadır: Şayet hayvan kesmeyi emretmek kötüyse, bu durumda Allah’ın bazı hayvanlara veya günahsız çocuklara acılar vermesi de kötüdür dememiz gerekir. Halbûki Allah bundan münezzehtir.

²¹ Cüveynî, *İrşâd*, 303-304.

Berâhime böyle bir cevap karşısında “Bu Allah’ın hikmetidir.” şeklinde cevap verebilir. Cüveynî söz konusu iddiaya, “Şayet bir fiilin yapılmasında hikmet vardır denilebiliyorsa, o halde o fiilin emredilmesinde de bir hikmetin olması muhal değildir.” şeklinde cevap vermektedir. Berâhime aynı itirazın devamı hükmünde bir tenkidi daha dile getirmiştir. Onlara göre ibadetlerde akla uymayan birtakım esaslar söz konusudur. Örneğin, namazda eğilmek, yüzünü yere sürmek, hacda tahsîr ve tearrî (ihramın giyilirken vücudun bazı yerlerinin açık bırakılıp, bazı yerlerinin ise örtülmesi), Safa ile Merve tepeleri arasında koşmak ve şeytan taşlamak aklın kabul etmeyeceği, gülünç ritüellerdir.²² Berâhime’nin iddiasına muhtelif kaynaklardan bakıldığında onların ifade etmek istediği itiraz daha da belirgin hale gelmektedir. Onlara göre Allah’ın emrettiği ibadetlerde mantıksal bir zemin olmalıdır. Örneğin Safa ile Merve tepeleri arasında koşmakla Hira ve Ebu Kubeys dağları arasında koşmak arasında bir farkın olmaması gerekir. Ayrıca Ramazan ayında oruç tutmakla diğer aylar oruç tutmak arasında fark olmamalıdır. Hacerü’l-Esved’i öpmekle başka bir taşı öpmek arasında fark yoktur. Kısacası emredilen ibadetler, birtakım zaman ve mekanlara bağlı olduğu için aklın ilkelerine aykırıdır.²³

Cüveynî Berâhime’nin söz konusu eleştirisini, Allah’ın âlem ve insan üzerindeki tasarruf yetkisini dile getirerek cevaplamaktadır. Ona göre Allah kuluna çeşitli açılardan meşakkat çektirebilir. Kul aç, çıplak ve çaresiz kalabilir. İnsanlardan biri hizmetçisini doyurmaya, giydirmeye ve avret yerlerini örtmeye gücü yettiği halde bunu yapmıyorsa, o kimse kınanır. Ancak bu durum Allah için söz konusu değildir. Allah dilediğini emreder ve yapar. İcra ettiği eylemden dolayı da hesap vermez. Allah dilerse insanların akıllarını başından alıp, birbirlerine zarar vermelerine yol açabilir. Bununla birlikte insanların noksan akıllarını tamamlama kudretine de sahiptir. Nasıl ki “Bu Allah’ın hikmetidir.” sözü Allah’ın fiilleri için söyleniyorsa, insan aklının almadığı bütün fiiller Allah’ın eylemi olabilir. Allah’ın eylemi olduğu kabul edildiğine göre, bunların emredilmesi de imkânsız değildir. Allah’ın fiillerinde gizli birtakım maslahatların olabileceği iddia edilebilir. Cüveynî böyle bir iddia karşısında, maslahat olabileceği bilinen fiillerin insana emredilmesinde de bir beis olmaması gerektiğini vurgulamaktadır. Ona göre bir konu hakkında aklın ve vahyin zaman zaman farklı şeyler söylemesi, tutarsızlık değildir. Çünkü iki şeyin farklı olması ile zıt olması aynı durumu ihtiva etmemektedir. Burada önemli olan, peygamber göndermenin akla aykırı olmamasıdır.

²² Cüveynî, *İrşâd*, 304-305.

²³ Kâdî Abdülcebbâr, *el-Muğnî*, 15/117-119; Şehristânî, *el-Milel ve’n-nihâl*, 3/709; Bâkillânî, *Temhîd*, 120; Bedevî, *Târîh*, 89.

Peygamber göndermek kötü olmadığına ve akla aykırı olmadığına göre “mümkün”dür.²⁴ Cüveynî bunu ortaya koyduktan sonra iki ihtimalden söz etmektedir. Birincisi hüsün ve kubhun aklî olduğunu reddetmek, diğeri ise kabul etmektir. Şayet reddedilirse güzel ve çirkinin bilinmesi için peygamber göndermenin kabul edilmesi dışında bir ihtimal kalmamaktadır. Diğer taraftan hüsün ve kubhun aklî olduğu kabul edilirse şu söylenebilir; peygamber göndermek, mutlak zulüm ve kötülük olmadığına göre iyi olması mümkündür. Tarihsel tecrübeyle sabittir ki akıl sahibi kimseler peygambere iman etmiş ve ona bağlanmıştır. Peygamber göndermek kötü olsaydı akıl sahibi kimseler ona iman ve teveccüh etmezdi. Durum böyle olduğuna göre peygamber göndermek mümkün ve gereklidir.²⁵

2. Mucizelere Yönelik İtirazlar ve Cüveynî'nin Cevapları

Nübüvvet müessesesine itiraz edenlerin en önemli argümanlarından biri mucizedir. Çünkü mucize Tanrı-âlem ilişkisiyle ilgili tartışmalarda önemli bir yere sahiptir. Tanrının aleme müdahale etmediğini iddia edenler, bunun doğal bir sonucu olarak mucizeyi de reddetmiştir. Nitekim mucize Allah'ın âlemde kurduğu sistemin (sünnetullah) kurallarını geçici olarak iptal etmektedir. Bu durum peygamberin eliyle gerçekleştiği için nübüvvetin en büyük delili de ortadan kalkmış olmaktadır. Berâhime, mucizeyi Tanrı'nın âleme bir müdahalesi olarak kabul etmektedir. Onlara göre böylesine bir müdahale imkânsız olduğundan, peygamberlerin elinde gerçekleştiği iddia edilen mucize aklen imkânsız ve gereksizdir. Mucizenin muhal olduğu fikrini kabul eden Berâhime'ye göre vahiy ve nübüvvet de bu sebepten bâtil bir iddiadır. Cüveynî'nin Berâhime'nin mucizeyi reddeden iddialarını ele alıp cevapladığı görülmektedir. O, meseleyi birçok açıdan ele almış, derinlemesine bir değerlendirme yapmıştır. Cüveynî öncelikle mucize kavramının manasına değinmiş, mucize ile tasdik arasındaki ilişkiye dikkat çekmiştir. Daha sonra ise meseleyi mucizenin bazı şartlarından hareketle ele almış bu anlamda mucizenin sihir ve kerametten farkını ortaya koymuştur. Son olarak ise mucizenin, aklın delâlet eden şeylere benzemediğine işaret etmek suretiyle nübüvvetle delil teşkil eden noktalarına temas etmiştir.

2.1. Mucizenin Manası

Cüveynî, Berâhime'nin mucize konusundaki itirazlarına geçmeden önce mucize kelimesinin türediği köke işaret ederek, söz konusu kavramın “aciz bırakmak” anlamına gelen “a-c-z” kökünden türediğini ifade etmektedir. Bu durumda mûciz, “aciz bırakan” manasına gelir. Cüveynî'ye göre mucize, peygamberin, nübüvvet iddiasını doğrulayan, bu konuda diğer

²⁴ Cüveynî, *Nizâmiyye*, 61-63; Cüveynî, *Luma 'u'l-edille*, 78-80.

²⁵ Cüveynî, *İrşâd*, 305-307.

insanları aciz bırakan olaydır. Allah bir anlamda peygambere nübüvvet iddiası noktasında “sadekte” (doğru söyledin) demek anlamında mucize yaratmaktadır.²⁶

Cüveynî’ye göre mucize, bir anlamda kişiden sahip olduğu yeteneğin veya kudretin alınmasıdır. Nasıl ki ilmin olmayışı cehaleti işaret ediyorsa, kudretin yokluğu da acziyete delâlet etmektedir. Örneğin müşrikler Hz. Peygamber’e Kur’an’ın i’câzı konusunda karşı çıkmak istemiş, ancak kendilerinden, sahip oldukları belâgat ve fesahat bilgisi alınınca çaresiz ve aciz kalmışlardır. Bu bağlamda Cüveynî’nin “Sarfe Teorisini” önceleri kabul etmese de sonraki dönemlerde benimsediği söylenebilir.²⁷ Cüveynî, kelâm ilmi sahasındaki son eseri olan *Akîdetü’n-Nizâmiyye*’de, daha önce savunmuş olduğu Kur’ân’ın belâgat ve fesahat yönüyle mucize olduğu görüşünden²⁸ vazgeçmiş ve onun i’câzını açıklamada Sarfe Teorisi’ni benimsemiştir. Cüveynî, söz konusu eserinde bazı âlimlerin iddia ettiği gibi Kur’ân’ın belâgat ve fesahatteki üstünlüğü dolayısıyla değil, dönemin edebî birikimine sahip şair ve hatiplerinin benzerini getirmeye güç yetirebilecek olmalarına rağmen, ilahî bir mâni ile bundan alıkonulmuş olmaları sebebiyle mucize olduğunu ileri sürmektedir. Bu yaklaşıma göre Kur’ân’ın i’câzı, içerdği edebî niteliklerden ziyade, Allah’ın muarızları böyle bir teşebbüsten menetmesine dayanmaktadır.²⁹ Cüveynî’de meydana gelen bu görüş değişikliği nübüvveti temellendirirken de kendini göstermiş, bilhassa Kur’an’ın i’câzı konusunda Sarfe Teorisi merkezli bir hüviyet kazanmıştır. Burada Kur’an’a birtakım sebeplerle değil de Allah’ın doğrudan müdahalesi sebebiyle nazîre yapılamadığı düşüncesi, Eş’arîler’deki kudret merkezli anlayışı daha belirgin hale getirdiği kanaatindeyiz. Bu bağlamda ayetlerin mucize anlamında kullanılması kayda değerdir. Şöyle ki insanların ayetlere karşı çıkma iradeleri olduğu halde muhteva ve mana itibarıyla karşı çıkamamaları, ayetlerin “aciz bırakan” niteliğini öne çıkarmaktadır. Cüveynî’ye göre bir olaya mucize denilebilmesinin ilk şartı, söz konusu olayın Allah’ın fiili olmasıdır. Ancak mucize Allah’ın ezeli bir sıfatı değildir. Çünkü mucize ezeli

²⁶ Cüveynî, *İrşâd*, 308; Ayrıca bkz. Cüveynî, *Nizâmiyye*, 61-69; Cüveynî, *Luma’u’l-edille*, 80.

²⁷ Bkz. Cüveynî, *İrşâd*, 307-308; Sarfe Teorisi ve bu teorinin duayeni İbrahim en-Nazzâm hakkında bilgi için bkz. İlyas Çelebi, “Nazzâm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/466-469; “Sarfe teorisi başta Vâsıl b. Atâ ve Nazzâm olmak üzere İsa b. Sabîh el-Murdâr, Hişâm b. Amr el-Fuvâtî, Abbâd b. Süleyman es-Saymerî, Câhiz ve Rummânî gibi umumiyetle Mu’tezile’ye mensup kelâmcılar tarafından benimsenmekle birlikte Ebû Mansûr el-Eyyûbî, İbn Hazm, İmâmü’l-Haremeyn el-Cüveynî, Gazzâlî, Fahreddin er-Râzî gibi Sünnî ve İbn Sinân el-Hafâcî, Şerîf el-Murtazâ, Yahyâ b. Hamza el-Alevî gibi Şîî âlimlerince de kabul görmüştür.” Detaylı bilgi için bkz. Yusuf Şevki Yavuz, “Sarfe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/140-141.

²⁸ Cüveynî, *İrşâd*, 308.

²⁹ Cüveynî, *Nizâmiyye*, 61-69.

kabul edilecek olursa, meydan okunan başka varlıkların da ezeli olması gerekecektir. Bu ise ulûhiyet anlayışına halel getirmektedir.³⁰

2.2. Mucize-Tasdik İlişkisi

Mucizenin en önemli özelliklerinden biri, Allah'ın gerçekleştirilen fiille birlikte nübüvvet iddiasında bulunan kimseyi tasdik etmesidir. Böylece iddia sahibi öncelikle nübüvvet iddiasında bulunur ve kendi eliyle gerçekleşecek olan olağanüstü bir fiile işaret eder. Şayet söz konusu fiil, iddia sahibinin ifade ettiği şekilde gerçekleşirse Allah onu tasdik etmiş olur. Cüveynî, Berâhime'ye cevap verirken bu konuya da değinmiş ve tartışmayı bu minvalde sürdürmüştür. Ona göre muarızlar (Berâhime), uçmak, su üstünde yürümek ve göğe yükselmek gibi fiillerin mucize olması mümkün müdür? diye sorarsa, onlara evet cevabı verilir. Şöyle ki: mucizelerin özellikleri bellidir. Mucize olarak nitelenen bir fiilin insanlar tarafından gerçekleştirilebilmesi onun i'caz yönüne halel getirmez ve o fiilin mucize olması mümkündür. Fiil anında gerçekleşen hareketlerin Allah tarafından yaratılmasına iman etmekte bir beis yoksa söz konusu fiilin mucize olduğuna inanmakta da sakınca yoktur. Şayet nübüvvet iddiasında bulunan biri "Benim delilim, ben burada dolaştığım zaman, burada bulunan herkesin ayağa kalkmamasıdır." derse bu nübüvvet açısından bir delil olarak kabul edilir. Ancak burada bir fiilin icra edilmesi değil, engellenmesi söz konusudur. Cüveynî burada üstadı Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'nin (ö. 324/935-36) bir açıklamasına atıfta bulunmaktadır. Eş'arî'ye göre "Mucize, kendisiyle tasdik amaçlanan ilahi bir eylem ya da bunun yerine geçebilecek şeydir." Eş'arî'nin de ifade ettiği gibi burada asıl önemli olan ayağa kalkma iradesi ve çabasına rağmen bundan aciz olmaktır. Öte yandan insanın oturma ve ayağa kalkma yetenekleri vardır. Ancak burada irade ve çabaya rağmen istenilen bir eylemin icra edilememesi veya istendiği takdirde gerçekleşmesi mümkün olmayan bir fiilin meydana gelmesi, aciz bırakma noktasında mucize mahiyetinde sayılmaktadır.³¹ Anlaşıldığı kadarıyla Cüveynî, hareketlerin bizzat kendilerinden ziyade, iddia doğrultusunda fiilin icra edilmesini veya engellenmesini mucize olarak kabul etmektedir. Nitekim insanın oturması normal şartlarda çok doğal bir eylemdir. Ancak belirtilen zaman ve şartlarda oturmanın gerçekleşmesi ve irade-çaba olmasına karşın insanların ayağa kalkmaması, ki bu da insan için mümkün bir eylemdir, mucize olarak telakki edilir. Burada asıl önemli olan, olağan olanın dışına çıkmaktır. Eylem icra edilirken veya engellenirken hareketlerin mahiyeti ve insanlar tarafında yapılabilirliği önemli değildir.

³⁰ Cüveynî, *Nizamiyye*, 61-69; Ayrıca bkz. M. Mustafa Sancar, *İmâmu'l Haremeyn Cüveynî'nin değişim geçirdiği kelâmî görüşleri* (Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 130-135.

³¹ Cüveynî, *İrşâd*, 308-309.

2.3. Mucizenin Olağanüstü Oluşu

Cüveynî, bu bölümde mucizenin bazı özelliklerini hatırlatmak suretiyle nübüvveti müdafaa etmeye devam etmektedir. Ona göre bir fiilin mucize olması için olağanüstü olması gerekmektedir. Bunun dışında mucize olarak telakki edilen fiilin (gerçekleşme sıklığı) sayısı veya yeri önemli değildir. Önemli olan fiilin doğrudan veya dolaylı olarak olağanüstü olması ve iddia sahibini tasdik etmesidir. Cüveynî'ye göre mucizenin en önemli şartlarından biri "Hârikulâde"³² olmasıdır.³³ Mucizenin olağanüstü olması, nübüvvet iddiasında bulunan kimsenin doğruluğunu tasdik etme noktasında önem arz etmektedir. Aksi halde doğru sözlü olan ile yalancı, iyi ile kötü, gerçek peygamber ile sahte peygamber arasında ayırım yapabilmek zor olurdu. Cüveynî'nin dile getirdiği muhtemel itirazlardan biri de hârikulâde olayların belli bir kurala bağlanmamış olmasıyla ilgilidir. Buna göre çok nadir gerçekleşen olaylar mucize olarak telakki edilirken ard arda ve çok sayıda gerçekleşen hâdiseler olağan (mucize olmayan) şeklinde kabul edilmektedir. Berâhime'ye göre mucizenin belli bir kuralı yoktur dolayısıyla bâtıldır. Cüveynî'ye göre bu itiraz cehaletten kaynaklanmaktadır. Ölüyü diriltmek, denizi ikiye bölmek vb. fiiller sıradan değildir. Fiilleri "sıradan" veya "olağanüstü" şeklinde ayırmak için bir sayının belirlenmemiş olması, bahsi geçen olayların mucize olması gerçeğini değiştirmez. Birçok olay ve olgu vardır ki sayısı belirtilmemiş olmasına rağmen zorunlu olarak bilinmektedir. Böyle olayların keyfiyeti de bilinemez. Cüveynî bunu mütevatir olgusuna benzetmektedir. Ona göre mütevatir hakkında belli asgarî râvi sayısı³⁴ belirlemek, meseleyi çözmeyeceği gibi daha da karmaşık hale getirmektedir. Bu konuda en doğrusu asgarî bir sayı belirtmemektir.³⁵

2.4. Mucizenin Yaygınlaşıp Sıradanlaşması

Peygamberlerin eliyle gerçekleşen olağanüstü fiiller özeldir ve dolayısıyla özel olan fiillerin sık sık meydana gelmesi beklenen bir durum değildir. Ancak bu durum sık sık gerçekleşen olağanüstü fiilin mucize olamayacağı düşüncesini barındırmamalıdır. Diğer bir ifadeyle olağanüstü bir eylemin çokça meydana gelmesi onu mucize olmaktan çıkarmamaktadır. Cüveynî, bu konuyla ilgili olarak, Berâhime'den gelmesi muhtemel bir itirazı daha zikrederek konuyu derinleştirmektedir. Buna göre Berâhime şöyle diyebilir: mucize Allah'ın fiilidir. Sıradan bir hâdisenin daha sonra yaygınlaşıp benzerlerinin meydana

³² Geniş bilgi için bkz. M. Sait Özervarlı, "Hârikulâde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/181-183.

³³ Cüveynî, *Nizâmiyye*, 63-67; Cüveynî, *Luma' u'l-edille*, 80.

³⁴ Cüveynî'de râvî sayısı tartışması için bkz. Mehmet Said Uzundağ, "İmamı'l-Haremeyn El-Cüveynî'ye Göre Haber ve Çeşitleri: el-Burhân Fî Usûli'l-Fıkh İsimli Eseri Bağlamında-", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 10/2 (2018), 660-662.

³⁵ Cüveynî, *İrşâd*, 309-310.

gelmesi muhal değildir. Mucize olarak nitelendirilen olay da aynı şekilde yaygınlaşırsa mucize olmaktan çıkacaktır. Dolayısıyla peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkan bir kimse nadir görülen bir olayı gerçekleştirecek olsa, bu olayın daha sonra yaygınlaşmayacağına dair bir güvence söz konusu değildir. Nitekim olay yaygınlaşırsa mucize olmaktan çıkar ve nübüvvet bâtil olur. Cüveynî bu itirazı şöyle cevaplamaktadır: Şayet peygamber “Benim nübüvvetimin delili, Allah’ın mutad (âdet olmuş) bir hâdiseyi tağayyür edip onun zıddını yaygınlaştırmasıdır.” derse, bu söz onun peygamberliği için mucize niteliğinde olur. Öte yandan nadir gerçekleşen bir olay, bir şeye işaret edebiliyorsa, aynı olayın yaygınlaşarak onun zıddına delâlet etmesi aklın kavrayabileceği bir şeydir.³⁶ Anlaşıldığı kadarıyla Berâhime burada gerçekleşen eylemin niteliğinden ziyade nicelik olarak artma ihtimaline kafa yormuştur. Kanaatimizce burada esas olan Cüveynî’nin başta ifade ettiği, “aciz bırakma” olgusudur. Şayet bir eylem veya engelleme karşı tarafı aciz bırakıyorsa, buna sıradan veya yaygınlaşmış olay denilemez. Burada önemli olan söz konusu eylemin bir amaca binaen gerçekleştirilmiş olmasıdır. Allah’ın bir topluma birden çok peygamber göndermesi mümkündür. Buna bağlı olarak o toplumda olağanüstü olayların gerçekleşme oranının artması, peygamberlerin mucize olarak telakki edilen fiillerini sıradanlaştırmaz.

Berâhime’nin dile getirdiği itirazlardan biri de akıllı bir kimsenin, meydana gelen olayın olağanüstü olduğunu anlamasının imkânıyla ilgilidir. Örneğin alanında uzman kişiler bakırı altına dönüştürebilmiş, çok ağır maddeleri basit makinalarla kolaylıkla çekebilmiş, demiri çeken mıknatısı bulmuş ve benzeri birçok yöntem keşfetmiştir. Dolayısıyla Berâhime’ye göre peygamberlik iddiasında bulunan kimse de bu sır ve icatlardan birini öğrenmiş veya elde etmiş olabilir. Cüveynî’ye göre bu tutum, açık olanın inkâr edilmesi ve zorunlu olandan şüphe duyulmasıyla eşdeğerdir. Şayet akıl bir zaruretin inkâr edilmesine yol açıyorsa bu akıl yürütme sarîh değil, bâtıldır. Kemiklerin ufalandıktan sonra diriltilmesi, bir asanın yılanı dönüşüp, sihirbazların hilelerini yutması, kör veya deri hastalığına (abras) yakalanmış insanların iyileştirilmesi, insan gücü ve felsefî düşünce açısından mustahildir. Bunlar zarurî olarak bilinen gerçeklerdir. Bunu inkâr edenin aklı doğru ve sarîh çalışmamaktadır. Şayet akıl bu şekilde hüküm verirse, hayvan ve bitkilerin bulunduğu bir yerde, bitkiler yetiştikten sonra, hayvanların da birtakım fazilet, hikmet ve mucizeler meydana getirmesi düşüncesi kabul edilmelidir. Cüveynî’ye göre peygamberin mucizesi insanları her açıdan aciz bırakma özelliğine sahiptir. Böyle olmasaydı, insanlar ona karşı çıkar ve onun nübüvveti iptal olurdu. Peygamber nübüvvet iddiasıyla geldiği zaman, onun mucize gösterdiği

³⁶ Cüveynî, *İrşâd*, 311.

ve nübüvvet iddia ettiği haberi yaygınlaşır, insanlar bu durumu öğrenirler. Böylece insanlar onun mucizelerine tanık olurlar ve kendilerinin bu konudaki acziyetlerini anlayıp, o kimsenin peygamber olduğuna iman ederler.³⁷ Berâhime'nin iddiaları, Cüveynî'nin belirttiği gibi bedihî olanın inkâr edilmesi mahiyetindedir. Peygamber olmayan insanların da elbette birtakım ilginç özelliklere sahip olması, insanların alışık olmadığı tarzda eylemler icra etmesi mümkündür. Ancak mucizenin de bu minvalde ele alınması akla aykırıdır. Nitekim peygamberlerin eliyle gerçekleşen mucizelerin sıradan insanların eliyle gerçekleşmemesi, tarih boyunca bunun bir örneğine dahi rastlanmaması, mucizenin Allah'ın fiili olduğunun delillerindendir. Diğer taraftan mucize olmayan diğer enteresan fiiller hemen her dönemde muhtelif şahıslar tarafından icra edilmektedir.

2.5. Mucizenin İddiadan Sonra Gerçekleşmesi ve İddia Sahibini Doğrulaması

Cüveynî, mucizenin özelliklerini zikrederek nübüvvet tartışmasını devam ettirmektedir. Ona göre mucizenin gerçekleşebilmesi için, olağanüstü olayın peygamberlik iddiasını doğrulaması gerekir. Mucize, sadece bir harikulâde olay değil, aynı zamanda iddiayı tasdik eden bir işaret olmalıdır. Örneğin, bir kişi peygamberlik iddiasında bulunup belirli bir olayın gerçekleşmesini beklerse, o olay mucize olarak kabul edilir. Mucizenin en önemli şartı, iddia ile olağanüstü olay arasında doğrudan bir ilişki ve meydan okuma bulunmasıdır.³⁸ Cüveynî'ye göre mucize, peygamberlik gibi bir iddia ile doğrudan bağlantılı olmalıdır. Yani, bir kişi nübüvvet iddiasında bulunmadan bir olağanüstü olay gerçekleşirse, bu olay mucize sayılmaz. Mucizenin, iddia sahibinin peygamberlik iddiasını doğrulayan bir işaret olması gerektiğini vurgular. Mucize, yalnızca bir olağanüstü olay değil, aynı zamanda bu olayın iddia ile ilişkilendirilmiş ve iddiayı doğrulayan bir özellik taşıması gerekir. Cüveynî, bunu daha iyi anlamak için bir örnek verir: Eğer bir kişi elçilik iddiasında bulunup, hükümdara "Ben senin elçin isem ayağa kalk ve sonra otur" derse ve hükümdar bu isteği yerine getirirse, o zaman hükümdar, kişinin elçilik iddiasını doğrulamış olur ve bu durumda olay mucize kabul edilir. Ancak, eğer kişi sadece "Ben elçiyim" derse ve hükümdar bir şey yaparsa, bu mucize olmaz. Burada önemli olan, mucizenin meydana gelmesi için kişinin, bir meydan okuma yaparak bunu iddiaya bağlamış olmasıdır. Ayrıca, Cüveynî, mucizenin sadece "Benim delilim budur" şeklinde ifade edilmesi gerektiğini söyler. Yani, kişi, mucizeyi gerçekleştirmeyi sadece kendisinin başarabildiğini söyleyebilir; başka biri bunu yapamaz diye bir ekleme yapmasına

³⁷ Cüveynî, *İrşâd*, 312.

³⁸ Cüveynî, *Luma 'u'l-edille*, 80-84; Cüveynî, *Nizâmiyye*, 63-67.

gerek yoktur. Önemli olan, mucize ile iddianın doğru bir şekilde ilişkilendirilmesidir. Bu bağlamda mucize, iddiayı tasdik eden bir olay olmalıdır.³⁹

Cüveynî'ye göre mucizenin en önemli şartlarından biri de iddianın mucizeden önce gerçekleşmesidir.⁴⁰ Cüveynî, mucizenin sadece iddiayı doğrulayan bir olay olduğunu ve bu olayın belirli bir zaman diliminde gerçekleşmesi gerektiğini vurgular. Mucize olduktan sonra, iddia sahibinin bunun kendi iddiasının bir delili olduğunu belirtmesi anlamsızdır çünkü herkes aynı iddiayı ortaya atabilir. Geçmişte gerçekleşmiş bir olay, iddiayı kanıtlamak için geçerli bir delil olamaz. Eğer bir hârikulâde olay, nübüvvet iddiasından uzun bir süre sonra meydana gelirse, ancak bu olay iddiayla uyumluysa mucize olarak kabul edilebilir. Cüveynî, bir peygamberin, doğruluğunun kanıtı olarak belirli bir olağanüstü olayın gerçekleşeceğini söyledikten sonra, bu olay çok geç bir zamanda meydana gelirse, artık mucize olarak kabul edilmez. Örneğin, bir peygamber "Benim peygamberliğimin delili, şu olayın benim ölümünden sonra gerçekleşmesidir" derse ve ölümünden sonra bu olay gerçekleşirse, bu olay o kişi için mucize sayılmaz. Çünkü Cüveynî'ye göre, şariat hükümlerinin ve ayetlerin insanlar için yükümlülük oluşturması, peygamberin sağlığında ve aktif olarak görevde olduğu dönemde gerçekleşmiş olması gerekir. Eğer mucize, peygamberin ölümünden sonra vuku bulursa, bu durum onun peygamberliğini doğrulayan bir mucize olamaz.⁴¹ Anlaşıldığı kadarıyla Cüveynî, vahiy ve şariat konusunda genel Eş'arî anlayışa göndermede bulunarak, dine dair hükümlerin verilmesinde vahyin konumuna dikkat çekmiştir. Buna göre bir konuda vahiy gelmeden, o konuda hüküm verilmez. Akıl tek başına bir fiilin helal veya haram olmasına hükmedemez. Bu anlayıştan hareketle Cüveynî, "Nübüvvet iddiasında bulunan kimsenin, iddiasına binaen mucize tahakkuk etmeden önce, insanların onun peygamberliğine iman etmesi beklenemez." görüşüne sahip olmuştur. Cüveynî'ye göre mucizenin önemli özelliklerinden biri de hârikulâdenin iddia sahibini yalanlamamasıdır.⁴² İddia sahibi "Doğru olduğumun delili, Allah'ın ellerimi konuşturmasıdır." dedikten sonra eller konuşsa ve iddia sahibinin yalancı olduğunu söylese, bu onun peygamberliğine delil teşkil etmez. Aynı şekilde iddia sahibi "Benim doğruluğumun delili filanca ölünün dirilmesidir." dedikten sonra, söz konusu ölü dirilse ve iddia sahibinin yalancı olduğunu söylese ve ölse bu da onun peygamberliğine delil değildir. Cüveynî'ye göre tekzîb hârikulâde olduğu takdirde mucizeyi iptal eder. Elin konuşarak iddia sahibini yalanlaması bu cihettendir.⁴³

³⁹ Cüveynî, *İrşâd*, 311-312.

⁴⁰ Cüveynî, *Nizâmîyye*, 63-67; Cüveynî, *İrşâd*, 312.

⁴¹ Cüveynî, *İrşâd*, 312.

⁴² Cüveynî, *Nizâmîyye*, 63-67.

⁴³ Cüveynî, *İrşâd*, 313.

Görüldüğü gibi Cüveynî nübüvvetin en önemli delili sayılan mucizenin imkânı üzerinden nübüvvete ilişkin görüşlerini temellendirmektedir. O mucizenin özelliklerinden bahsederken, bir taraftan da Berâhime'nin nübüvvet eksenli olmak üzere, mucizeye yönelttiği eleştirileri bertaraf etmeye çalışmaktadır. Ona göre Mucize Allah'ın fiili olmakla beraber, peygamberin elinde zuhur eden bir hâdisedir. Mucizenin delil teşkil edebilmesi için hârikulâde olması en önemli şarttır. Öte yandan söz konusu olayın, iddiadan sonra ve belirtilen şekil ve zamanda gerçekleşmesi önemlidir. Bu olayın aynı zamanda iddia sahibini yalanlamaması gerekmektedir.

3. Mucizenin Kerâmet ve Sihirden Farkı

Nübüvveti ve buna bağlı olarak mucizeyi reddedenler, söz konusu iddialarını güçlendirmek adına kerâmet ve sihir gibi olayların mucizeden farklı olmadığını veya mucizeye benzediğini ileri sürmüştür. Onların bu iddiadan gayeleri ise mucizeyi sıradan bir fiil olabileceğini ima etmektir. Böylece nübüvvetin en önemli delili sayılan mucizenin olağanüstü bir yönü olduğu reddedilecek ve bu yolla nübüvvet müessesesi önemini ve değerini yitirmiş olacaktır. Cüveynî, nübüvvetle bu yönden ilgili olması hasebiyle kerâmet ve sihir konularını ele alarak, bunların mucizeden farklarını ortaya koymak suretiyle, mucizenin daha özel bir olay olduğunu vurgulamaya çalışmıştır. İslâm kelâm anlayışına göre mucize, yalnızca peygamberlere verilen ve onların peygamberliklerini kanıtlamak için Allah tarafından meydana getirilen olağanüstü olaylardır. Keramet ise, peygamber olmayan ancak Allah'ın yakın kulları olan evliya veya salih kişilerde görülen, onların yüksek manevi derecelerini yansıtan olağanüstü haller ya da olaylardır. Mucize, bir peygamberin Allah'ın elçisi olduğunu ispatlamak amacıyla belirli bir iddiaya dayanır ve bir meydan okumayı içerir, oysa keramet, iddiaya dayanmadan sadece kişinin Allah'a yakınlığı ve takvasıyla ortaya çıkar. Mucizeler, doğal yasalarla çelişen olağanüstü olaylardır, ancak keramet bazen doğal düzenle uyumlu olabilir ve doğaüstü bir etki yaratmayabilir. Kısacası, mucize peygamberliğin doğruluğunu ispatlayan bir delilken, keramet Allah'ın salih kullarına verdiği manevi bir lütuf ve işarettir.

Cüveynî, Ehl-i Sünnet'in kerâmeti kabul ettiğini Mu'tezile'nin ise reddettiğini nakletmiştir. Yine onun bildirdiğine göre Ebû İshâk el-İsferâyînî (ö. 418/1027) de Mu'tezile'nin görüşüne yakın bir fikir ileri sürmüştür. Cüveynî öncelikle kerâmetin hak olduğunu ifade etmiş,⁴⁴ bu konuda farklı kerâmet anlayışlarının mevcudiyetinden bahsetmiştir. O ayrıca kerâmeti reddedenlerin iddialarını ele alarak reddiyeler yazmış, velayet

⁴⁴ Eş'arîler'de genel kanaat bu şekildedir. Örnek olarak bkz. Râzî, *el-Muhassal*, 200.

makamını ve kerâmeti müdafaa etmeye çalışmıştır. Ancak konumuzla doğrudan ilgili olmadığı için bu tartışmaları aktarmak niyetinde değiliz. Burada asıl önemli olan mesele kerâmetin mucizeden farkıdır. Cüveynî'ye göre hârikulâde mahiyetinde olan bütün fiiller Allah'ın kudreti kapsamındadır. Aklın bir fiili muhal veya kötü görmesi, o fiilin meydana gelmesine etki etmez. Ayrıca kerâmetin vuku bulması nübüvvet müessesesine ve mucize olgusuna zarar vermemektedir. Çünkü burada önemli olan hârikulâde olayın bizzat kendisi değil, nübüvvet iddiasında bulunan kimsenin iddiasını tasdik etmesidir. İddia ile hârikulâde olay arasında bir doğrulama (tasdik) söz konusuysa buna mucize denmektedir. Cüveynî'ye göre elçilik iddiasında bulunan kimseyi, sözünde doğrulamak amacıyla tasdik eden hükümdar, birtakım yardımcılarının makamlarını âli kılmak için de olağanüstü olaylar yaratabilir. Dolayısıyla burada mucize zarar görmediği gibi kerâmet de hak kabul edilmiş olmaktadır. Kerâmetin hak olduğunu kabul eden Cüveynî'ye göre mucize ile kerâmet arasında önemli farklar söz konusudur. O, imkân açısından iki olayın farklı olmadığı kanaatindedir. Tek fark, mucizenin nübüvvet iddiasından sonra gerçekleşmesidir. Cüveynî'ye göre kerâmetin hak olduğunu reddedenler, aslında birtakım ayetleri de reddetmiş olmaktadır. Kehf Suresi'nde geçen Ashâb-ı Kehf'in elinde zuhur eden olağanüstü olaylar buna örnek verilebilir. Öte yandan Hz. Meryem'le ilgili ayetler de bu minvaldedir.⁴⁵ Yine Kur'an'da Hz. Musa'nın annesine ilham geldiği kaydedilmektedir. Hz. Peygamber'in dünyaya gelişi sırasında meydana gelen birçok olağanüstü hâdis de yine buna örnek verilebilir. Verilen örnekler, peygamberlere henüz peygamberlik gelmeden önce vuku bulan olaylardan ibarettir. Ancak mucize nübüvvet iddiasından önce gerçekleşmez. O halde bunların hepsi birer kerâmettir.

Cüveynî kerâmetin hak olduğunu reddedenlerin bazı iddialarını gündeme getirmiştir. Söz konusu iddialara göre, meydana gelen ve kerâmet olarak nitelendirilen olaylar aslında, o çağın peygamberine aittir. Cüveynî bu iddiayı cehalet olarak nitelemektedir. Çünkü tarihsel süreç ele alındığında, meydana gelen birtakım olağanüstü olayların peygamberlik iddiasıyla ilgisi yoktur. Diğer bir ifadeyle, bu olaylar hiç kimsenin iddiası ve meydan okuması olmadan vuku bulmuştur. Şayet "Hârikulâde olaylar nübüvvet iddiası olmadan meydana gelmiştir." denilirse, bu durumda mucizenin en önemli şartlarından biri atlanmış olmaktadır ki o da mucizenin ancak peygamberlik iddiasıyla vuku bulmasıdır. Şayet nübüvvet iddiası yoksa

⁴⁵ "Bunun üzerine Rabbi onu güzel bir şekilde kabul buyurdu ve onu güzel bir şekilde yetiştirdi. Zekeriya'yı da onun bakımıyla görevlendirdi. Zekeriya, onun bulunduğu bölmeye her girişinde yanında bir yiyecek bulurdu. "Meryem! Bu sana nereden geldi?" derdi. O da "Bu, Allah katından" diye cevap verirdi. Zira Allah, dilediğine hesapsız rızık verir." Âl-i İmrân, 3/37. Ayrıca bkz. "Hurma ağacını kendine doğru silkele ki sana taze hurma dökülsün." Meryem, 19/25.

meydana gelen olağanüstü olaylar, kimin elinde gerçekleştiyse onun kerâmeti sayılmaktadır.⁴⁶ Görüldüğü gibi Cüveynî imkân bakımından mucize ile kerâmeti birbirinden ayrı görmemektedir. İkisi arasındaki asıl fark nübüvvet iddiasının olup olmaması noktasında ortaya çıkmaktadır. Hârikulâde olay, nübüvvet iddiası ve meydan okuma varsa mucize, yoksa kerâmet olmaktadır. Cüveynî nübüvvetin imkân ve gerekliliğini savunurken mucizeyi müdafaa etmekte, bunun için de mucizeye benzeyen diğer olağanüstü olayların farkını ortaya koymaya çalışmaktadır.

Cüveynî, mucizenin kerâmetten farkını ortaya koyduktan sonra, mucizeye benzeyen sihri gündemine almaktadır. Ona göre sihir vardır. Sihirbazın göğe yükselmesi, küçük deliklere veya ışıklara girmesi, dahası insanların yapabileceği her şeyi yapması imkân dahilindedir. Kerâmet nasıl mümkünse sihir de aynı şekilde mümkündür. Sihrin varlığına ilişkin birçok naklî delil söz konusudur. Hârut ve Mârut anlatısı ve Felak Suresi'nde zikri geçen manalar buna örnek verilebilir. Yahudi asıllı Lebîb b. Asam'ın büyü ve sihir yaptığı, söz konusu naklî delillerin de bunun üzerine nazil olduğu zikredilmektedir. Cüveynî'ye göre sihir fâsık kimselerin elinde gerçekleşirken, kerâmet için aynı şey söz konusu değildir. Bu durumu akıl açıklayamaz. Ancak ulemâ bunu icma ile kabul etmiştir. Kerâmet, fâsık olduğu bilinen kimsenin elinde gerçekleşmez ancak kerâmet gösteren kimsenin veli olduğu kesin değildir. Nitekim kerâmet, velayetin delili olsaydı, veli kerâmetten emin olurdu. Dolayısıyla veli olduğundan da emin olurdu. Ancak velinin ne velayetten ne de kerâmetten emin olamayacağı ittifakla bilinen bir gerçektir.⁴⁷ Anlaşıldığı kadarıyla Cüveynî, nübüvvetin en önemli nişanesi olan mucizenin özel bir olay olduğunu vurgulamaktadır. Yani mucize Allah tarafından, peygamberlik iddiasında bulunan kimsenin nübüvvetini tasdik etmek amacıyla yaratılan özel bir hâdisedir. Mucize bu yönüyle olağanüstü nitelik taşıyan veya taşıdığı varsayılan olaylardan ayrılmaktadır. Bu itibarla Cüveynî mucizenin ne fâsığın elinde gerçekleşen sihir ne de nübüvvet iddiası amacı taşımayan kerâmet gibi olmadığı kanaatindedir.

4. Mucizelerin Nübüvvete Delâlet Eden Yönü

Mucizenin nübüvvete delalet eden yönü, bir peygamberin doğruluğunu ve Allah tarafından gönderildiğini ispatlamasıdır. İslam dinine göre, mucize, peygamberin iddiasını doğrulayan bir işaret olup, Allah tarafından o peygambere özel olarak verilen olağanüstü bir olaydır. Peygamberlik, insanlara doğruyu öğretmek ve Allah'ın mesajını iletmek için yapılan bir davettir. Mucize, bu davetin doğruluğunu kanıtlamak amacıyla Allah tarafından

⁴⁶ Cüveynî, *Nizamiyye*, 69-70; Cüveynî, *İrşâd*, 316-321.

⁴⁷ Cüveynî, *İrşâd*, 321-324; Ayrıca bkz. Cüveynî, *Nizamiyye*, 69-70; Cüveynî, *Luma'u'l-edille*, 80-84.

gerçekleşen bir olaydır. Örneğin, peygamber bir mucizeyi önceden haber verir ve olay gerçekleşirse, bu durum onun peygamberliğini tasdik eder. Bu anlamda mucize aklın kavrayabileceği bir olay değildir.

Cüveynî'ye göre mucizeler, aklın delâlet ettiği şeylere benzemez. Nitekim aklî delil doğrudan medlûl ile ilişki halindedir. Aklî delil, medlûle delâlet etmeksizin ortaya çıkmaz. Ancak mucizeler böyle değildir. Cüveynî bu düşüncesini şöyle bir örnekle açıklamaktadır: hudûs muhdîse delâlet etmektedir. Bu itibarla hâdisin muhdîse delil teşkil etmeksizin meydana gelmesi mustahildir. Ancak mucizede durum farklıdır. Örneğin asanın yılanı dönüşmesi olayında, şayet nübüvvet iddiasında bulunan biri olmasaydı ve söz konusu olağanüstü hâdis sadece Allah'ın bir fiili olarak gerçekleşseydi bu, iddia sahibinin doğruluğuna delil teşkil etmezdi. Cüveynî'ye göre mucizenin nübüvvet delâlet etmesi için “söz ile tasdik” ile birlikte vuku bulması gerekmektedir. Mesele şöyle bir örnekle daha somut hale getirilmiştir: bir hükümdar belli bir yer ve zamanda bütün halkı ve yöneticileri toplar. İnsanlar da işlerini, güçlerini bırakıp hükümdarın emrettiği şekilde toplanır. Bu sırada hükümdarın yakınlarında duran bir kişi kalkar ve halka, önemli bir durumla karşı karşıya kaldıklarını söyler. O kişi kendisinin, hükümdarın yanında önemli, güvenilir ve halkı gözetlemekle görevli bir kimse olduğunu belirtir. Sonra da hükümdara şöyle hitap eder: “Ey hükümdarım, şayet benim dediklerim doğruysa, âdetinin dışına çıkarak ayağa kalk ve sonra tekrar otur.” Hükümdar bunları duyduktan sonra o kimsenin dediklerini harfiyen uygular. Böyle bir durumda halkın tamamı o kimsenin gerçekten hükümdarın elçisi olduğunu zorunlu bir şekilde bilir ve inanır. Cüveynî'nin bildirdiğine göre Mu'tezile bu örneğe itiraz etmektedir. Şöyle ki onlara göre bu örnek yalancı bir kimsenin, peygamberlik iddiasında bulunmak ve insanları kandırmak suretiyle, onları dalâlete sürüklemesi düşüncesine kapı aralamaktadır. Oysaki Allah kullarına zulmetmez ve mucize sadece doğru kimselerin elinde gerçekleşebilir. Cüveynî bu itiraza şöyle cevap vermektedir: yalancı bir kimsenin elinde mucize çıkması muhaldir. Şayet böyle olsaydı mucize, onun doğru olduğuna delâlet ederdi. Yalancı bir kimsenin tasdik edilmesi (doğrulanması) ise aklen imkân dışıdır. Mucize yalancının iddiasını destekler mahiyette vuku bulmaz. Çünkü mucize tasdiki ihtiva eder. Muhâl ise, güç yetmeyecek şeylerle ilgilidir. Cüveynî'ye göre insan nasıl ki çekilen “acı” ile “o acıyı bilme” arasında zorunlu bir ilişki kuruyorsa, “mucize” ile “iddia sahibinin doğruluğu” arasında da aynı şekilde bir ilişki kurmak zorundadır. Bazen hârikulâde bir olay, iddia olmaksızın da vuku bulabilir. Ancak bu, hiçbir zaman yalancının iddiasına uygun olmaz.⁴⁸

⁴⁸ Cüveynî, *İrşâd*, 324-327; Ayrıca bkz. Cüveynî, *Nizâmiyye*, 67-69; Cüveynî, *Luma'u'l-edille*, 84.

5. Görünür Âlem ile Görünmeyen Arasında Kıyas

Bu bölümde, Cüveynî'nin nübüvvet meselesinde Mu'tezile'ye yönelttiği tenkitlere yer verilmektedir. Mu'tezilî kelâmcılar, birçok itikadî meselede olduğu gibi, nübüvvetin ispatında da şâhid âlemi ile gayb âlemi arasında kıyas yoluna gitmiştir. Onlara göre, dünyevî otoriteler nezdinde bir kimsenin tasdiki nasıl ki belirli alamet ve deliller aracılığıyla gerçekleşiyorsa, benzer biçimde, Allah Teâlâ'nın da peygamberini mucize vasıtasıyla tasdik etmesi aklen mümkündür. Bu çerçevede, "bir hükümdarın bir şahsı belirli bir konuda tasdik etmesi" olgusu, ilahî tasdik anlaşılmaya örnek teşkil etmektedir. Ne var ki Cüveynî, bu türden bir kıyaslamayı temelsiz bulmaktadır. Ona göre, şehâdet âlemi ile gayb âlemi arasında kıyas yapılabilmesi için iki alan arasında müşterek bir illetin bulunması gereklidir. Oysa "peygambere mucize verilmesi" keyfiyetiyle "hükümdarın bir kimseyi tasdik etmesi" olgusu arasında böyle bir ortaklık bulunmamaktadır. Bu nedenle, gayb âlemine dair bir tasdik, şehâdet âlemindeki bir örnek üzerinden temellendirilmesi, metodolojik açıdan isabetsizdir. Cüveynî bu yaklaşımı, teşbihin sınırlarını aşan ve mahiyetleri farklı olan varlık düzlemleri arasında hatalı bir analogi olarak değerlendirmektedir.⁴⁹ Bu noktada özellikle vurgulanması gereken husus şudur ki, Mu'tezilî literatürde de benzer temsillere yer verildiği görülmektedir. Her ne kadar Cüveynî, Mu'tezile'nin mucizeyi ilahî tasdik olarak temellendirmeye çalışırken şehâdet âlemine ait örneklerden hareket etmesini eleştirmiş olsa da, bizzat Mu'tezilî kaynaklarda, mucizenin mahiyetini açıklamak amacıyla görünür âleme dair benzetmelerin kullanıldığına dair örnekler mevcuttur. Bu durum, Mu'tezile'nin nübüvvet anlayışında görünür âlem ile gayb âlemi arasında analogi kurma yöntemine bütünüyle yabancı olmadığını göstermektedir. Dolayısıyla, Cüveynî'nin eleştirisi, Mu'tezile'nin mucizeye dair açıklamalarında başvurduğu temsilî anlatım biçimlerinin, gayb âleminin kendine özgü yapısıyla bağdaşmadığı yönündeki metodolojik bir itiraza dayanmaktadır.⁵⁰ Cüveynî'nin *el-İrşâd* adlı kelâmî eseri bir bütün olarak değerlendirildiğinde, müellifin bu metinde aklî istidlal yöntemlerine sıklıkla başvurduğu dikkat çekmektedir.⁵¹ Bu eserdeki tartışmalar, özellikle delillendirme süreçlerinde mantıksal çıkarımların ve aklî kıyasların önemli bir rol oynadığını ortaya koyar. Ancak Cüveynî'nin daha sonraki döneme ait olan *el-Burhân fî usûli'l-fıkḥ* adlı eserinde, önceki çalışmalarına kıyasla aklî istidlal yöntemlerine daha mesafeli yaklaştığı, hatta

⁴⁹ Cüveynî, *İrşâd*, 328.

⁵⁰ Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-usûli'l-hamse* (Kahire: Mektebetü Vehbe, 1992), 571; Kâdî Abdülcebbâr, *el-Muğnî*, 1965, 15/202; Kâdî Abdülcebbâr, *Mu'tezile'de Din Usûlü (el-Muhtasar fî Usûli'd-Dîn)*, çev. Murat Memiş (İstanbul: İz Yayınları, 2011), 131.

⁵¹ Sancar, *İmâmu'l Haremeyn Cüveynî'nin değişim geçirdiği kelâmî görüşleri*, 30-31.

yer yer bu yöntemlerin kullanışlılığına dair eleştiriler yönelttiği görülmektedir.⁵² *el-Burhân*'daki bu tutum, onun usûl-i fıkıh bağlamında kelâmî yöntemle arasına belli ölçüde mesafe koyduğunu ve akıl yürütmeye dayalı çıkarımlar konusunda daha temkinli bir yaklaşım benimsediğini göstermektedir.

Cüveynî, gelmesi muhtemel bu itiraza karşı şöyle cevap vermektedir: verilen hükümdar anlatısı, görünür âlemde, mucize konusunu anlamayı kolaylaştırıcı bir örnektir. Cüveynî, bunu bir çıkarım yapmak için söylemediğini ifade etmektedir. Onun bu örneği vermesindeki asıl maksat, anlatılanların bir zarurete dayanmasıdır. Zarûretin ise istidlâle ihtiyacı yoktur. Cüveynî'ye göre Allah'a ve onun kudretine iman eden bir insan için mucize delil teşkil eder. Çünkü mümin kimse Allah'ın peygamber göndermesinin mümkün olduğunu aklen ve naklen bilmektedir. Bir şahıs çıkıp "Ben peygamberim, benim peygamberliğimin delili ise asanın yılanı dönüşmesidir." dediğinde birkaç bilginin akla gelmesi gerekmektedir. Bunlardan birincisi, cansız bir şeyden canlı bir varlık ortaya çıkartmak yalnızca Allah'a mahsustur ve sıradan bir insanın bunu yapabilmesi imkânsızdır. Mümin kimse bunu zaten aklen ve sem'î surette bilmektedir. Cüveynî'ye göre insanların bunu bilmesine karşın, bir kimse nübüvvet iddiasında bulunup, buna mukabil olağanüstü bir olay meydana getirmişse, müminler bunun bir mucize, o kişinin de peygamber olduğunu zarûrî olarak bilir.⁵³ Cüveynî'nin de yukarıda mevzu bahis ettiği örnek olay, bir bilginin zarûrî olarak bilinmesine ilişkindir. Yoksa o, mucizenin yalancı birinin elinden de çıkabileceği düşüncesini desteklememektedir.

Cüveynî'ye göre hükümdar görünmeden de bir kişinin iddiasını doğrulayabilir. Örneğin bir hükümdar bir odada tek başına bulunsa ve önünde bir perde olsa, elçilik iddiasında bulunan kimse de "Şayet senin elçin isem perdeyi hareket ettir." dese ve hükümdar da görünmeden söyleneni yapsa, o kişinin elçiliği mutlak manada kabul edilmiş olur ve konuyla ilgili tartışmalar biter. Cüveynî görüşünü desteklemek için, münafık ve şüphecilerin peygamberlere karşı bir araya gelmelerini örnek göstermektedir. Onlardan bazıları Allah'a iman etmedikleri için nübüvvet konusunda da şüphe içinde olmuştur. Bazıları ise peygamberlerin elinde gerçekleşen mucizelerin sihir ve hayal ürünü olduğunu iddia etmiştir. Ancak mucizenin, nübüvvet iddiasına uygun bir şekilde cereyan ettiğini gören ve bunun mucize olduğuna iman eden hiç kimse sonradan inkâra düşmemiştir. Cüveynî'ye göre bu

⁵² İmâmü'l-Harameyn Cüveynî - Tahk. Abdülazîm ed-Dîb, *el-Burhân fî usûli'l-fikh* (Dârü'l-Ensâr, 1979), 1/28-32.

⁵³ Cüveynî, *İrşâd*, 329.

gerçeklik de mucizenin zaruret seviyesinde olduğunu göstermektedir.⁵⁴ Görünen o ki Cüveynî, mucizenin bilhassa iman eden kimse için bir delil niteliğinde olduğunu düşünmektedir. Allah’a ve onun peygamber gönderdiğine iman eden bir insan, mucizenin nübüvvet iddiasında bulunan kimsenin elinde vuku bulduğunu görünce, bunun aslında Allah’ın bir fiili olduğunu, iddia sahibinin de peygamber olduğunu bilir.

Cüveynî’ye göre, mucizenin temel amacı, nübüvvet iddiasında bulunan kimsenin doğruluğunu tasdik etmektir. Ona göre, bir tasdik fonksiyonu bulunmayan olağanüstü bir olay kelâmî anlamda “mucize” olarak değerlendirilemez. Zira mucizeler, peygamberlerin eliyle ve nübüvvet iddialarını desteklemek amacıyla meydana gelir. Bu bağlamda Cüveynî, özellikle Mu’tezile’nin mucize anlayışına ciddi eleştiriler yöneltmiştir. Ona göre, Mu’tezile’nin en büyük hatası, Allah Teâlâ’nın mucize yaratımında bir gaye ve maksat gözetmediğini ileri sürmesidir. Cüveynî, bu görüşün arka planında, Mu’tezile’nin Allah hakkında ezeli bir iradeyi kabul etmeyişi ve Allah’ın zâtıyla irade sahibi (mürîd) olduğunu reddetmesi gibi temel kelâmî farklılıkların bulunduğunu belirtmiştir.⁵⁵ Öte yandan, Kâdî Abdülcebbar’ın mucizeye yaklaşımı, Cüveynî’nin eleştirilerini doğrular niteliktedir. Nitekim Kâdî, mucizenin peygamberin doğruluğuna delalet ettiğini kabul etmekle birlikte, Allah’ın fiillerini ezeli bir irade ve zatî bir maksatla ilişkilendirmekten kaçınmıştır. Ona göre, Allah’ın fiilleri zatî bir iradeye değil, bil-kuvve zorunluluklara (ihtirâ) dayanır; dolayısıyla mucizenin varlığı, Allah’ın belirli bir gaye güttüğü anlamına gelmez.⁵⁶ Bu yaklaşım, Mu’tezile’nin genel ilâh tasavvuru çerçevesinde Allah’ın fiillerinin hikmet ve maksatla açıklanmasına karşı duyduğu mesafeyi yansıtmaktadır. Sonuç olarak Cüveynî, Mu’tezile’nin bu tutumunun, mucizenin nübüvveti tasdik etme işlevini anlamsızlaştırdığını savunmuştur.

6. Mucize Dışında Nübüvvet Delili

Nübüvvetin mümkün ve gerekli olduğunu ortaya koyabilmek için mucizeyi zikretmek şarttır. Çünkü Berâhime, nübüvveti reddederken mucizeye de itiraz etmiştir. Cüveynî meseleyi bu bağlamda ele almış, nübüvvetin en önemli delilinin mucize olduğunu ifade etmiştir. Mucize olmaksızın peygamberde bulunan diğer özelliklerin, nübüvvet açısından bir önem arz etmediğini belirtmiştir. Bununla birlikte peygamberlerde bulunan bazı üstün niteliklerin mucizeyle birlikte değer kazandığı ve bunların peygamberin doğruluğuna işaret edebileceği zikredilmiştir.

⁵⁴ Cüveynî, *İrşâd*, 329-330; Ayrıca bkz. Cüveynî, *Nizâmiyye*, 67-69.

⁵⁵ Cüveynî, *İrşâd*, 330.

⁵⁶ Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğnî*, 1965, 15/93-95.

Cüveynî'ye göre peygamberlerin en önemli delili mucizedir. Onların birtakım güzel hasletlere sahip olması, tek başına bir anlam ifade etmemektedir. Çünkü bu sıradan insanlar için de geçerli olabilecek bir durumdur. Dolayısıyla mucize dışında delil yoktur. Peygamberliğin doğruluğuna işaret olabilecek iki türlü eylem kategorisi vardır. Bunlar, "mutad" ve "hârikulâde"dir. Şayet meydana gelen olay mutad ise kişinin doğru veya yalan söylediği bilinemez. Çünkü mutad olay yalancı veya kötü birinin elinde de gerçekleşebilir. Cereyan eden hâdise hârikulâde ise burada olayın peygamberlik iddiasıyla ilişkisinin var olup olmadığına bakılır. Yoksa bu sadece Allah'ın bir fiili olarak kabul edilir. Varsa söz konusu olay Allah'ın fiili olmakla birlikte nübüvvet iddiasında bulunan kimsenin peygamber olduğuna delâlet olarak kabul edilir ki bu tam olarak mucizedir. Dolayısıyla Cüveynî'ye göre mucize dışında hiçbir olay veya özellik, tek başına iddia sahibinin nübüvvetine delil teşkil etmez.⁵⁷

Cüveynî'ye göre, nübüvvetin gerçek anlamı, peygamberin bedenine veya nübüvvetin belirli özelliklerine (arazlarına) bağlı değildir. Bir kimsenin Rabbini bilmesi ya da kendisinin peygamber olduğunu idrak etmesi de, nübüvvetin özünü teşkil etmez. Zira Allah'ı bilmek, peygamber olmayan insanlar için de mümkündür. Cüveynî, nübüvvetin asıl anlamını, Allah'ın peygamberine yönelik "Sen benim elçimsin" şeklindeki ilahî hitapta bulmaktadır. Bu ilahî belirleme, peygamberliğin gerçek anlamını taşır ve bu şekilde nübüvvetin anlamı sabit olur. Cüveynî, bu durumu, dini hükümlerin geçerliliğiyle kıyaslar. Nasıl ki bir fiil -örneğin, açlık- tek başına bir hüküm oluşturmaz; fakat Allah'ın o fiile dair bir emir vermesiyle hüküm haline gelirse, nübüvvet de benzer şekilde yalnızca Allah'ın belirleyici hitapları ile anlam kazanır. Yani, bir fiilin hüküm olabilmesi, Allah'ın o fiil hakkında bir hüküm vermesine bağlıdır. Benzer biçimde, peygamberliğin varlığı ve anlamı da ancak Allah'ın doğrudan bir görevlendirmesi ve tasdikiyle sabit olur.⁵⁸ Görüldüğü üzere Cüveynî, nübüvvetin kesbî değil, vehbî olduğunu ima etmektedir. Ona göre eşyanın mahiyetini ihtiva eden şey, Allah'ın ona verdiği nitelikten ibarettir. Söz konusu eşyanın taşıdığı arazlar, mana konusunda bir fikir verse de onun asıl anlamını Allah'ın verdiği hüküm belirlemektedir. Eş'arî kelâmının hüsn-kubuhla ilgili genel olarak kabul ettiği "Allah bir şeyi emrettiği için o şey güzel, yasakladığı için de o şey çirkindir." ilkesi de aynı kapıya çıkmaktadır. Dolayısıyla Cüveynî'ye göre bir kimsenin peygamber olmasının manası, Allah'ın onu peygamber tayin etmesidir. Diğer taraftan gösterilen mucizeler ve sahip olunan erdemli, ahlâkî vb. özellikler nübüvvetin anlamını teşkil etmez.

⁵⁷ Cüveynî, *İrşâd*, 331.

⁵⁸ Cüveynî, *İrşâd*, 355.

7. Mucizeyi Destekleyen Özellikler: Sıdk, Emanet ve İsmet

Peygamberin en belirgin işaretlerinden biri mucize olsa da, onun mucizeye ters düşen tutum ve davranışlardan korunmuş olması gerektiği de bir diğer önemli husustur. Peygamber, güvenilir ve doğru sözlü bir kişi olmalıdır, çünkü mucize, peygamberin güvenilirliğini kanıtlayan bir delil olarak kabul edilir. Bu nedenle, peygamberin günahlardan korunmuş olması beklenen bir durumdur. Mucize, yalnızca peygamberin doğru sözlü olduğunu ispatlamakla kalmaz, aynı zamanda onun, Allah tarafından özel olarak korunmuş bir kişi olduğunu ve tebliğ ettiği mesajın güvenilir olduğunu da gösterir. Cüveynî'ye göre, peygamberlerin ismet sıfatına sahip olmasının zarureti icmâ ile sabittir. O aklın aynı şeyi delâlet etmediğini ifade etmiştir. Ona göre akıl ancak mucizelerin medlûlüne tenâkuz arz eden şeylerden korumanın zarureti işaret etmektedir. Bununla birlikte akıl, peygamber için bazı küçük günahların imkânını reddetmemektedir. Cüveynî aklın bu konuda kesin bir hüküm verme yetkisi ve yeteneği bulunmadığını ifade etmektedir. Ona göre kat'î delillerin başında nas yer alır; bu naslara dayalı olarak ortaya çıkan icmâ da aynı şekilde kesin bilgi ifade eden delil niteliğindedir. Peygamberlerin küçük günah işlemelerinin imkânı konusunda, bilginlerin ihtilafı söz konusu olduğundan burada bir icmâdan da bahsetmek mümkün değildir. Çünkü peygamberlerin küçük günah işlemleri konusunda net bir nas yoktur. Cüveynî böyle bir değerlendirme yapmakla birlikte zann-ı galip cihetindeki görüşünü de açıklamaktadır. Ona göre peygamberlerin küçük günah işlemleri mümkündür ki Kur'an'da yer alan kıssalarda buna rastlamak mümkündür.⁵⁹ Peygamberlerin ismet sıfatına ilişkin tartışmalar birkaç boyutta ele alınmaktadır. Ancak buradaki en önemli nokta, peygamberlerin bilerek ve kasten günah işlememeleridir. Bütün İslâm ekolleri peygamberlerin bilhassa nübüvvetten sonra kasten günah işlemelerini mümkün görmemiştir.⁶⁰ Onların "zelle" adı verilen ve hata sonucu icra ettiği fiiller ise mümkün dairesinde kabul görmüştür. Cüveynî de bu kanaattedir.

Sonuç

Bu çalışmada İmamü'l-Harameyn el-Cüveynî'nin nübüvvet müdafaası incelenmiş ve Berâhime gibi nübüvveti reddeden akımların eleştirilerine Cüveynî'nin verdiği cevaplar değerlendirilmiştir. Cüveynî'nin konuya ilişkin metinlerine bakıldığında, onun nübüvvet konusunu, Allah'ın peygamber göndermesinin gerekliliği ve akıl ile vahiy ilişkisi bağlamında ele aldığı görülmektedir. Berâhime, aklın doğruyu bilmede yeterli olduğunu, dolayısıyla peygamber gönderilmesine gerek olmadığını savunmuştur. Bunun yanında, ibadetlerin ve dini emirlerin mantıksız olduğu iddiasında bulunmuşlardır. Bu eleştirilerde özellikle mucize

⁵⁹ Cüveynî, *İrşâd*, 356-357.

⁶⁰ Mustafa Akçay, "Kelâm Literatüründe Peygamber Zelleleri", *SÜİFD* 13/24 (2011), 1-33.

kavramı ele alınmış ve mucizenin Allah'ın fiili olduğu, ancak nübüvvetin delili olamayacağı savunulmuştur. Cüveynî, Berâhime'nin bu eleştirilerine cevaben aklın rolünü kabul etmekle birlikte, aklın sınırlarını vurgulamış ve peygamberlerin Allah'ın tasdiki ile gönderildiğini savunmuştur. Mucize, Cüveynî için nübüvvetin en önemli delili olup, Allah'ın peygamberini doğrulamak amacıyla gerçekleştirdiği olağanüstü olaylar olarak kabul edilmiştir. Cüveynî, aklın güzel ve çirkini bilme kapasitesini tanımış, ancak bu bilginin peygamberlik kurumuna ihtiyaç duyulmadığı anlamına gelmediğini savunmuştur. Ona göre akıl, vahyi destekleyen bir araç olmakla birlikte hakikati bilmede tek başına yeterli değildir. Mucizenin nübüvvetin delili olduğunu kabul eden Cüveynî, mucizeyi, diğer olağanüstü olaylardan (kerâmet, sihir) ayırarak özgün bir konuma yerleştirmiştir. Mucize, nübüvvet iddiasında bulunan bir peygamberin doğruluğunu kanıtlayan bir olaydır. Keramet ve sihir, mucize ile karıştırılmamalıdır; çünkü mucize, doğrudan peygamberin iddiasını destekler. Cüveynî, kelâmî düşünce dünyasındaki nübüvvet savunusunu kaynaklarda detaylı bir şekilde ele almış ve özellikle mucizenin nübüvveti ispat noktasındaki rolüne odaklanmıştır. Bu bağlamda Cüveynî'nin, akıl ile vahiy arasındaki dengeyi kurma çabası dikkat çekmektedir. Dikkat çeken diğer bir nokta ise: Cüveynî, nübüvveti müdafaa ederken Mu'tezile'nin aynı konuda kıyas yapmasını eleştirmektedir. Hatta kıyası eleştirme geleneği Eş'arî mütekellimler arasında sonraki dönemlerde de mevcudiyetini korumuştur. Ancak ilginç bir şekilde Cüveynî'nin kendisi de zaman zaman, görüşlerini açıklamak ve desteklemek amacıyla kıyasa başvurmaktan geri durmamıştır. Bu da Cüveynî'nin kendi sistemine muhalif görüşler ortaya koyduğu düşüncesini akıllara getirmektedir. Ne var ki Cüveynî'nin daha geç dönem eseri olan *el-Burhân fî usûli'l-fikh* incelendiğinde, önceki eserlerine kıyasla aklî istidlal yöntemlerine daha mesafeli bir tutum sergilediği görülmektedir. Söz konusu eserde, akıl yürütmeye dayalı yöntemlerin kullanımına dair eleştirilerde bulunmakta; bu yöntemlerin her zaman kesin bilgiye götürmediği gerekçesiyle sınırlı bir değer taşıdığını ifade etmektedir. *el-Burhân*'daki bu yaklaşım, Cüveynî'nin usûl-i fıkıh bağlamında kelâmî yöntemle arasına belli bir mesafe koyduğunu ve aklî çıkarımlara karşı daha temkinli bir duruş benimsediğini ortaya koymaktadır. Cüveynî'nin *el-Burhân*'daki aklî istidlal yöntemlerine dair eleştirel tutumu, sadece bireysel bir düşünce değişikliği değil, aynı zamanda kelâm ve fıkıh disiplinlerinin birbirine yaklaşma ve mesafe koyma süreçlerinin önemli bir yansımasıdır. Bu tutum, hem dönemin entelektüel atmosferiyle hem de disiplinler farklılaşmayla birlikte ele alındığında, klasik İslâm düşüncesinde yöntem tartışmalarının derinliğini göstermektedir.

Cüveynî, mucizenin özellikle iman eden kimse için bir delil olabileceği kanaatindedir. Ayrıca mucize olayının gerçekleşmesi, tek başına iddia sahibinin peygamber olduğunu

kanıtlamaz. Burada önemli olan Allah'ın söz konusu mucizeyle, iddia sahibini doğrulaması ve tasdik etmesidir. Nitekim ona göre, eşyanın anlamını kuşatan şey, Allah'ın eşyaya verdiği nitelik veya hükümden ibarettir. Bu bağlamda bir kimseyi peygamber kılan Allah'ın irade ve kudretidir. İddia sahibi ne kadar mucize gerçekleştirirse gerçekleştirsün, asıl önemli olan, Allah'ın o kimseyi peygamber olarak nitelemesi ve tasdik etmesidir. Kısacası, Cüveynî nübüvvetin imkân ve gerekliliğini temellendirirken, Allah'ın irade ve kudretini öne çıkarmakta, nübüvvet müessesesini Allah'ın hükmüne tabi kılmaktadır. Bu bağlamda peygamber mucize gerçekleştirdiği için değil, Allah onu peygamber tayin ettiği için nübüvvet makamına çıkmaktadır.

Kaynakça

- Akçay, Mustafa. “Kelâm Literatüründe Peygamber Zelleleri”. *SÜİFD* 13/24 (2011), 1-33.
- A'sem, Abdülemîr. *Târîhu İbni'r-Râvendî el-mülhîd*. Beyrut: Dârü'l-Mâfâki'l-Cedîde, 1. Basım, 1978.
- Bâkillânî, Muhammed b. Tayyib. *Temhîd*. Beyrut: Mektebetü's-Sekâfiyye, 1957.
- Bedevî, Abdurrahman. *Min târîhi'l-ilhâd fî'l-İslâm*. Beyrut: Dirâsetü'l-İslâmiyye, 3. Basım, 1980.
- Bedir, Murteza. “Mütekaddimîn ve Müteahhirîn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/186-188. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Calder, Norman. “Berâhime: Literal Yapı ve Tarihsel Gerçeklik”. çev. Süleyman Akkuş. *Marife Dergisi* 1 (2003), 181-194.
- Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn. *Akîdetü'n-nizâmiyye*. Kahire: Mektebetü'l-ezheriyye li't-türâs, 1992.
- Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn. *Kitâbü'l-irşâd*. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1950.
- Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn. *Luma'u'l-edille*. çev. Murat Serdar. Kayseri: Kimlik Yayınları, 2017.
- Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn. *el-Burhân fî usûli'l-fikh*. Tahk. Abdülazîm ed-Dîb. Dârü'l-Ensâr, 1979.
- Çelebi, İlyas. “Nazzâm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/466-469. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Çetres, Recai. *Kelâm Usûl-i Fıkah İlişkisi (İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî Ekseninde)*. İstanbul: Nizamiye Akademi Yayınları, 2022.
- Demirel, Dursun. *İmamü'l Haremeyn el-Cüveynî'ye göre nübüvvet ve risalet meselesi ve bu konuda yapılan itiraların değerlendirilmesi*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1995.

- Dorman, M. Emre. *Deizm ve Eleştirsı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009.
- Erdem, Hüsameddin. “Deizm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 9/109-111. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Erdoğan, Halil İbrahim. “Deizm ve Tabîî Din Bağlamında Bir Analiz”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 11/57 (2018), 789-804.
- Eş’arî, Ebu’l-Hasan. *el-İbâne ve Usûlü Ehli’s-Sünnet*. çev. Ramazan Biçer. İstanbul: Gelenek Yayınları, 2010.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid. *İtikad’da Orta Yol (el-İktidâd fî’l-i’tikâd)*. çev. Kemal Işık. Ankara: AÜİFD, 1971.
- Hayyât, Ebu’l-Hüseyn Abdurrahman b. Muhammed b. Osman. *Kitâbü’l-intsâr ve’r-redd alâ İbni’r-Râvendî el-mülhîd*. yy., ty.
- İpek, Mikail. “Deist Tanrı”. *Bir Dünya Tanrı*. ed. Mustafa Tekin. 405-436. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2022.
- İpek, Mikail. *Mu’tezile’nin Nübüvvet Savunması*. Erzincan: Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, 2020.
- Kâdî Abdulcabbâr. *Tesbîtü delâilü’n-nübüvve*. Beyrut: Dâru’l-Arabiyye, ts.
- Kâdî Abdülcebbâr. *el-Muğnî*. Kahire: yy., 1965.
- Kâdî Abdülcebbâr. *Mu’tezile’de Din Usûlü (el-Muhtasar fî Usûli’d-Dîn)*. çev. Murat Memiş. İstanbul: İz Yayınları, 2. Basım, 2011.
- Kâdî Abdülcebbâr. *Şerhu’l-usûli’l-hamse*. Kahire: Mektebetü Vehbe, 3. Basım, 1992.
- Kandemir, Sibel. *Lise Öğrencilerinde Ateizm ve Deizm Eğilimi Üzerine Bir Araştırma (Konya Örneği)*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022.
- Kaya, Mahmud. “Ebû Bekir er-Râzî ile Ebû Hâtım er-Râzî Arasında Geçen Tartışma”. *İslâm Tetkikleri Dergisi* 9 (1995), 51-76.
- Kaya, Mahmut. “Ebû Bekir Râzî”. *İslâm Ansiklopedisi*. 34/479-485. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Kazanç, Fethi Kerim. *el-Cüveynî’de Klasik Kelâm Tartışmaları: el-Akâidetü’n-Nizâmiyye Örneği*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2014.
- Koç, Gülten. “Lise Öğrencilerinin Deizm Algısına Dair Sosyolojik Bir Araştırma İstanbul / Başakşehir Örneği”. *Edebiyat Dilbilim Eğitim ve Bilimsel Araştırmalar Dergisi* 1/1 (2022), 77-96.
- Koloğlu, Orhan Şener. “Kelâm ve Mezhepler Tarihi Literatüründe Berâhime”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/1 (2004), 159-193.

- Kutluer, İlhan. “İbnü’r-Râvendî”. 21/179-184. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Mâtüridî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed. *Kitâbü’t-tevhîd*. Ankara: TDV Yayınları, 2. Basım, 2018.
- Nesefî, Ebu’l-Berekât. *el-İ’timâd, fi’l-i’tikâd*. Kahire: Mektebetü’l-Ezheriyye, 2011.
- Özervarlı, M. Sait. “Hârikulâde”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/181-183. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Pezdevî, Ebu’l-Yusr. *Usûlü’d-dîn*. Kahire: Mektebetü’l-ezheriyye li’t-türâs, 2005.
- Pezdevî, Ebu’l-Yusr. *Usûlü’d-dîn (Ehl-i Sünnet Akâidi)*. çev. Şerafettin Gölcük. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2013.
- Râzî, Ebû Hâtim Ahmed b. Hamdân b. Ahmed. *A’lâmu’n-nübüvve*. Lübnan: Dâru’s-Sâkî, 1. Basım, 2003.
- Râzî, Fahreddin. *el-Muhassal*. çev. Eşref Altaş. İstanbul: Klasik Yayınları, 2. Basım, 2020.
- Sâbûnî, Nûreddîn. *el-Bidâye fî usûli’d-diyâne (Mâtüridiyye Akâidi)*. çev. Bekir Topaloğlu. İstanbul: İFAV Yayınları, 12. Basım, 2014.
- Sancar, M. Mustafa. *İlâhî Sıfatlar Ekseninde Eş’arî Kelamı’nın Değişim Süreci*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.
- Sancar, M. Mustafa. *İmâmu’l Haremeyn Cüveynî’nin değişim geçirdiği kelâmî görüşleri*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Şehristânî, Abdilkerîm b. Ahmed. *el-Milel ve’n-nihâl*. Beyrut: Dâru’l-Kitâbü’l-İlmiyye, 2. Basım, 1992.
- Taftazânî, Sa’düddîn. *Şerhu’l-akâid*. çev. Talha Hakan Alp. İstanbul: İFAV Yayınları, 4. Basım, 2017.
- Uzundağ, Mehmet Said. “İmamu’l-Haremeyn El-Cüveynî’ye Göre Haber ve Çeşitleri: el-Burhân Fî Usûli’l-Fıkh İsimli Eseri Bağlamında”. *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 10/2 (2018), 651-668.
- Yavuz, Salih Sabri. *İslâm Düşüncesinde Nübüvvet*. İstanbul: Pınar Yayınları, 1. Basım, 2012.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Sarfe”. *İslâm Ansiklopedisi*. 36/140-141. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.